

บทที่ 8

รัสเซีย : ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ

เป็นความจริงประการหนึ่งว่า อสังกรรมของบุคคลชั้นนำสูงสุดของรัสเซียเพียงหนึ่งท่านได้มีผลใหญ่หลวงต่อการเมืองโลก และมีผลต่อรัสเซียเองด้วย กล่าวคือ การปกครองตามระบอบเผด็จการโดยเอกเทศแบบสตาลินได้สิ้นสุดลงและยากที่จะมีบุคคลชั้นนำคนใดของรัสเซียสามารถเจริญรอยตามได้ในระยะยาวนานเช่นสตาลิน ความสัมพันธ์ระหว่างรัสเซียกับโลกเสรีและกับโลกคอมมิวนิสต์ได้เปลี่ยนแปลงไป และการปฏิวัติโลกให้เป็นคอมมิวนิสต์ได้มาถึงจุดหัวเลี้ยวหัวต่อด้วย

บทนี้จะเสนอความเปลี่ยนแปลงนั้นให้เห็นเด่นชัด โดยแบ่งเป็นประเด็นดังนี้.-

1. การเมืองภายในของรัสเซีย
2. การกำหนดนโยบายและวิธีปฏิบัติ
3. ความสัมพันธ์ระหว่างรัสเซียกับโลกเสรี
4. โลกคอมมิวนิสต์ระหว่าง ค.ศ. 1953-55

การเมืองภายในของรัสเซีย

ในวันที่ 5 มีนาคม ค.ศ. 1953 สตาลินได้ถึงแก่อนิจกรรมโดยมิได้มีทายาทสืบต่ออำนาจทางการเมืองอย่างเป็นทางการ กลไกและองค์ประกอบแห่งการปกครองรวมนเร คณะผู้นำใหม่เต็มไปด้วยความไม่มั่นใจและหวาดระแวงในอำนาจการปกครอง ผู้นำใหม่ที่สำคัญมีสามคนคือ นายจอร์จี เอ็ม มาเลนคอฟ (Georgi M. Malenkov) นายลาเวรนต์ บีเรีย (Lavrenti Beria) นายวยาเชสลอฟ โมโตลอฟ (Vyacheslav Molotov) และผู้ที่มีอำนาจอิทธิพลอยู่เบื้องหลังคือ นายนิคิตา เอส ครุสเชฟ (Nikita S. Khrushchev) การปกครองโดยบุคคลทั้งสามข้างต้น (Triumvirate Rule) แสดงว่าไม่มีผู้ใดมีอำนาจเด็ดขาดแต่ผู้เดียว รัสเซียได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองโดยหมู่คณะ (Collective Leadership) บุคคลผู้ร่วมการปกครองดำรงตำแหน่งที่ทรงอำนาจ คือมาเลนคอฟเป็นนายกรัฐมนตรี บีเรียเป็นผู้อำนวยการตำรวจลับ นายนิโคลัย บุลกานิน (Nikolai Bulganin) เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม โมโตลอฟเป็นรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศ และครุสเชฟเป็นเลขาธิการพรรค

การเมืองภายหลังอสังกรรมของสตาลินเป็นการเมืองที่ทหารได้ก้าวเข้าไปมีบทบาท ที่สำคัญคือจอมพลจี เก ชุคอฟ (Marshall G. K. Zhukov) และจอมพลคลิเมนต์ โวโรชีลอฟ (Marshall Kliment Voroshilov) คณะผู้นำได้มีสามัคคีธรรม จึงขาดความร่วมมือในการปกครองเท่าที่ควร อีกทั้งยังมีการวางแผนโค่นล้มอำนาจกันเองเพื่อชิงความเป็นใหญ่แต่ผู้เดียวแบบสตาลิน แต่ท่ามกลางการโรมรันเพื่อความเป็นใหญ่นั้น คณะผู้นำตระหนักดีถึงเสียงปวงชนวิพากษ์วิจารณ์ระบอบการปกครองแบบสตาลิน และเห็นพ้องต้องกันว่า จำเป็นที่จะต้องค่อย ๆ สลายลักษณะเผด็จการแบบสตาลิน (Destalinization) และต้องพยายามสร้างไว้ซึ่งเอกภาพและพลังกำลังให้เป็นที่ประจักษ์แก่สายตาโลก

ในหนึ่งปีครึ่งภายหลังอสังกรรมของสตาลิน มาเลนคอฟได้พยายามสร้างเสริมอำนาจให้มั่นคงยิ่งขึ้นโดยกำจัดบีเรีย (กรกฎาคม ค.ศ. 1953) และอดีตผู้อำนวยการตำรวจลับพร้อมบริวารอีก 6 คน (เดือนธันวาคม ค.ศ. 1953) นับแต่ ค.ศ. 1954 ระบอบการปกครองของรัสเซียได้ดำเนินการทดลองกระจายอำนาจบริหาร โดยพรรคและการบริหารแห่งรัฐยังคงเหมือนเดิม เพียงแต่มีการแต่งตั้งบุคคลหลากหลายประเภทเข้ารับตำแหน่งสำคัญในพรรคและราชการ ในปลายปีนั้นเอง ครุสเชฟซึ่งเป็นเลขาธิการพรรคอันดับหนึ่งได้รับความสนับสนุนจากคณะกรรมการกลางของพรรคในการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยทดลองวิธีการและอัตราส่วนของการพัฒนาอุตสาหกรรมหนัก อำนาจของครุสเชฟได้ทวีตามลำดับ ในขณะที่มาเลนคอฟเริ่มเสื่อมถอยอำนาจด้วยเหตุพิพาทเรื่องงบประมาณแผ่นดินว่า งบประมาณควรได้เท่าใด และต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1955 ผู้ที่ก้าวขึ้นมาแทนที่คือ บุลการิน แต่ผู้ที่บดบังรัศมีเขามาโดยตลอดคือ ครุสเชฟ สัญญาณบอกเหตุว่า ครุสเชฟจะเป็นใหญ่ที่สุด คือ การที่ครุสเชฟสามารถประกาศเจตจำนงของตนให้เป็นนโยบายอย่างเป็นทางการของรัสเซียในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1956

เมื่อมีการดำเนินนโยบายของครุสเชฟ ปรากฏว่า มีคอมมิวนิสต์ชั้นสูงหลายคนแสดงความเห็นคัดค้านมาก และฝ่ายปฏิปักษ์มีที่ที่จะเติบโตใหญ่ขึ้นทุกทีในการวิพากษ์วิจารณ์ทั้งการในประเทศและการต่างประเทศในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1956 ครุสเชฟจึงจำเป็นต้องกำจัดแกนนำของฝ่ายปฏิปักษ์อันได้แก่ โมโลตอฟและมาเลนคอฟ และต่อมาในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1957 ครุสเชฟได้กำจัดจอมพลชูคอฟด้วยข้อหาว่าพยายามจะใช้อำนาจทหารเข้าควบคุมพรรค แม้แต่รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศคือ นายดี ที ซีฟิลอฟ (D.T. Shepilov) ที่แสดงท่าทีไม่เห็นด้วยก็ต้องถูกถอดจากตำแหน่งในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1957 นายอันเดร เอ โกรมีโก (Andrei A. Gromyko) ได้เข้ารับตำแหน่งแทน ในวันที่ 26 มีนาคม ค.ศ. 1958 บุลการิน ก็ต้องก้าวลงมาจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ผู้นำกลุ่มใหม่ที่สนับสนุนครุสเชฟในการปกครองประกอบด้วยบุคคลต่อไปนี้.-

1. นายเอฟ อาร์ คอสลอฟ (F.R. Koslov) เป็นบุคคลสำคัญสูงสุดอันดับรองลงมา จากครุสเชฟ
2. นายเอ เอ็น โคซีกิน (A.N. Kosygin) เป็นสมาชิกสำคัญของคณะปรีชีเดียมในคณะกรรมการกลาง
3. นายโปลีอันสกี (Polyansky) เป็นสมาชิกของคณะปรีชีเดียมเช่นเดียวกันกับ อันดับ 2
4. นายมิคาอิล ซุสลอฟ (Mikhail A. Suslov) เป็นนักอุดมการณ์ และเป็นสมาชิกสำคัญของคณะเลขาธิการของพรรค
5. นายเลโอนิด เอ็น เบรสเนฟ (Leonid N. Breznev) เป็นประธานคณะปรีชีเดียม แห่งสภาโซเวียตสูงสุด ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1960

บุคคลอันดับที่ 1 ถึงที่ 4 เป็นบุคคลที่เข้าดำรงตำแหน่งตามมติของที่ประชุมสภาของพรรค ครั้งที่ 21 ระหว่างเดือนมกราคมถึงกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1959 คณะบุคคลทั้ง 5 คือ กลุ่มผู้สนับสนุนให้ครุสเชฟมีอำนาจอันมั่นคงนับแต่ ค.ศ. 1958 โดยมีอำนาจเป็นผู้นำพรรคและรัฐบาล และมีทหารสนับสนุนเต็มที่

การที่คณะผู้ปกครองได้ลดจำนวนผู้ร่วมใช้อำนาจลงจนเหลือแต่ครุสเชฟผู้เดียวใน ค.ศ. 1958 ย่อมทำให้เห็นได้ว่า ระหว่าง ค.ศ. 1953-1958 เป็นระยะที่มีช่องว่างแห่งอำนาจผู้นำในรัสเซีย นโยบายต่างประเทศอยู่ในระยะแห่งการทดลองเปลี่ยนแปลงให้แตกต่างไปจากแนวของสตาลิน และได้ผ่านระยะการทดลองมาสู่ระยะที่มีการดำเนินการอันแน่วแน่ใน ค.ศ. 1956 จนเห็นผลชัดใน ค.ศ. 1963 ผลแห่งการดำเนินนโยบายต่างประเทศแบบครุสเชฟมีส่วนทำให้ครุสเชฟต้องสูญเสียอำนาจในปี 1964 นโยบายต่างประเทศจึงนับว่าเป็นปัจจัยสำคัญซึ่งขาดอำนาจของผู้นำรัสเซียได้ดีเท่า ๆ กับขีดขาดสงครามหรือสันติภาพสำหรับประชาคมโลกด้วย

การกำหนดนโยบายและวิธีการปฏิบัติระหว่าง ค.ศ. 1953-55

อสังกรรมของสตาลินมีผลกระทบต่อนโยบายต่างประเทศของรัสเซียมาก เพราะกลุ่มผู้นำใหม่ยังไม่มีอำนาจสิทธิ์ขาดในขั้นต้น แต่ละคนยังต้องพยายามสร้างสมอำนาจของตน ระยะเวลาดังกล่าวคือ ค.ศ. 1953-55 นั่นเองที่รัสเซียไม่มีนโยบายอันแน่วแน่ ความตึงเครียดภายในประเทศและการเมืองที่ไม่แน่นอนเป็นเครื่องกำหนดให้รัสเซียต้องดำเนินนโยบายต่างประเทศในลักษณะที่อำพรางจุดอ่อนดังกล่าวมิให้เป็นที่น่าปรากฏเป็นเรื่องใหญ่โต และการดำเนินนโยบายต้องมีความระมัดระวังพอควรเพื่อมิให้พลังพลาดได้ในสามวิถีทางแห่งการมีสัมพันธภาพกับสามฝ่ายคือ

1. รุสเซียในฐานะอภิมหาอำนาจ ควรดำเนินนโยบายใดภายใต้ระบบการเมืองโลก (International system)

2. รุสเซียในฐานะผู้นำโลกคอมมิวนิสต์ ควรดำเนินนโยบายใดภายใต้ระบบสังคมนิยม (Socialist System)

3. รุสเซียในฐานะที่เป็นผู้นำโลกคอมมิวนิสต์ และมีพรรคคอมมิวนิสต์รุสเซีย ซึ่งเป็นผู้นำบรรดาพรรคคอมมิวนิสต์ทั่วโลก ควรดำเนินนโยบายใดเพื่อส่งเสริมการปฏิวัติโลก ให้เป็นคอมมิวนิสต์ นโยบายปฏิวัติโลกคือพันธกรณีทางอุดมการณ์ที่รุสเซียต้องดำเนินการ トラบใดที่รุสเซียยังต้องการเป็นผู้นำโลกคอมมิวนิสต์และผู้นำพรรคคอมมิวนิสต์ทั่วโลก

การเมืองโลกได้ผ่านความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง โดยเฉพาะการชะงักงันของสงครามเย็น และดุลยภาพแห่งอำนาจชั่วคราวในเอเชียและยุโรป สถานการณ์เช่นนั้น เป็นปัจจัยเสริมให้รุสเซียต้องตระหนักถึงความจริงที่ว่า สตาลินได้สร้างความตึงเครียดขึ้นโดยไม่จำเป็นหลายครั้ง อันเป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อรุสเซีย

การดำเนินนโยบายเสี่ยงปฏิวัติยุโรปตะวันออกให้เป็นคอมมิวนิสต์ และสนับสนุนเกาหลีเหนือให้รวมประเทศ การสร้างวิกฤตการณ์ปิดล้อมเบอร์ลิน และการสร้างศัตรูต่อตุรกี โดยเหตุปรารถนาดินแดนบางส่วนจนตุรกีตั้งตนเป็นปฏิปักษ์ต่อรุสเซียและยอมเป็นดินแดนทางผ่านให้ศัตรูภายนอกอาจจะรุกรานรุสเซียทางใต้ได้ เหล่านี้ล้วนเป็นการดำเนินนโยบายเสี่ยงทำสงครามที่นับว่าเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของรุสเซียมาก เพราะโลกเสรีทรงพลานุภาพ มีอาวุธนิวเคลียร์มีได้ด้อยกว่ารุสเซีย และเป็นพันธมิตรที่มีเอกภาพรวมตัวกันเหนียวแน่น คือองค์การนาโต ความตึงเครียดด้วยเหตุ “นิ่วเนียด” (Brinkmanship) เพื่อทำสงครามก่อสถานการณ์ขึ้นย่อมจะทำให้รุสเซียต้องเสี่ยงเผชิญหน้ากับโลกเสรีโดยไม่จำเป็น เพราะรุสเซียมีความมั่นคงในพรมแดนของตนทั้งในยุโรปและเอเชียอยู่แล้ว ในยุโรปรุสเซียมีระบบรัฐบริวารเป็นแนวความมั่นคง ในเอเชียรุสเซียมีจีนและเกาหลีเหนือเป็นปราการด่านแรกโดยธรรมชาติ รุสเซียมีกำลังแสนยานุภาพอันเกรียงไกร และใน ค.ศ. 1953 รุสเซียมีอาวุธนิวเคลียร์ที่มีประสิทธิภาพในการป้องปรามมิได้ด้อยไปกว่าสหรัฐอเมริกา คณะผู้นำรุสเซียจึงรู้ดีว่า รุสเซียมีความมั่นคงในอำนาจแม้จะต้องถดถอยไปในภาวะความสับสนอันใดที่จะเกิดขึ้น อีกประการหนึ่ง การกำหนดนโยบายผ่อนคลายความตึงเครียดนั้นมีเหตุผลเพียงพอดตามที่สตาลินได้เคยวิเคราะห์ไว้ว่า ความขัดแย้งเข้มข้นจะรุนแรงยิ่งขึ้นในโลกเสรี¹ เป็นโอกาสเหมาะที่รุสเซียจะสามารถรอคอยความพินาศซึ่งจะบังเกิดขึ้นโลกเสรี โดยรุสเซียมิต้องเผชิญหน้ากับโลก

¹Zbigniew K. Brzezinski, *The Soviet Bloc, Unity and Conflict* (9th ed., Cambridge, Mass : Harvard University Press, 1981), p. 157.

เสรีโดยตรง นโยบายผ่อนคลายความตึงเครียดจนถึงระดับที่สามารถจะทำให้โลกคอมมิวนิสต์ และโลกเสรีอยู่ร่วมกันได้โดยสันติ ข้อมเป็นประโยชน์อันแก่นั่นแก่ฝ่ายรัสเซียเองที่จะมี ทั้งความมั่นคง และสามารถสร้างตนเองให้เจริญอยู่เย็นเป็นสุข ตลอดจนทำให้คณะผู้นำเอง สามารถจะสัประยุทธ์กันเองเพื่อชิงความเป็นใหญ่ได้โดยมิต้องวิตกกังวลถึงศึกศัตรูภายนอก

การผ่อนคลายความตึงเครียดมีหนทางเป็นไปได้เพราะฝ่ายโลกเสรีเองก็ปรารถนา เช่นกัน โดยความเชื่อถือเดิมที่มีมาช้านานว่า รัสเซียเป็นพันธมิตรที่เทียบเท่าภัยมองโกล แห่งศตวรรษที่ 13 รัสเซียที่ปราศจากสตาลิน ข้อมเป็นรัสเซียที่เป็นภัยต่อโลกเสรีน้อยลง² เมื่อสตาลินผู้เป็นข่านที่ยิ่งใหญ่ (The Great Khan) ถึงแก่อนิจกรรม โลกเสรีมีความมั่นใจมากกว่า ผู้นำใหม่ของรัสเซียคงจะเป็นคณะบุคคลที่โลกเสรีพอจะคบหาสมาคมได้ดีกว่าสตาลิน

สหรัฐอเมริกาเองได้มีการเปลี่ยนแปลงผู้บริหารเช่นกัน ใน ค.ศ. 1953 นายจอห์น ฟอสเตอร์ ดัลเลส (John Foster Dulles) ได้เป็นรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศ เขาได้ประกาศนโยบาย ของสหรัฐอเมริกาว่า สหรัฐอเมริกาไม่มีเจตจำนงที่จะปิดล้อมลัทธิคอมมิวนิสต์ หากแต่จะ ตริ้งมิให้แผ่ขยายลัทธิอีก โดยมีลักษณะให้ถอย ถอยเหมือนการม้วนกลับ ("Roll back") และกั เอกราชของยุโรปให้พ้นภัยคอมมิวนิสต์

ในวันที่ 8 สิงหาคม ค.ศ. 1953 นายกรัฐมนตรีมาเลนคอฟได้กล่าวสุนทรพจน์สนับสนุน นโยบายการอยู่ร่วมกันโดยสันติ (Peaceful Coexistence) เพื่อผ่อนคลายความตึงเครียดกับโลก เสรี นโยบายนั้นสะท้อนความเชื่อถือใหม่ของคณะผู้นำที่แตกต่างจากสตาลินมาก เดิมสตาลิน เชื่อมั่นมากกว่า สงครามจะเป็นสัญญาณบอกเหตุการณ์สิ้นสุดของลัทธิทุนนิยม และชัยชนะ ของลัทธิคอมมิวนิสต์ ความเชื่อมั่นใหม่ของคณะผู้นำใหม่ได้แก่การตระหนักว่า สงครามโลก จะเป็นมหันตภัยที่สามารถทำลายล้างได้ทั้งโลกโดยไม่มีข้อยกเว้นแก่ฝ่ายใด

อย่างไรก็ตาม ในปลายปี 1953 นั้น รัสเซียมีความมั่นใจน้อยลงมากในการแข่งขัน แข่งการทูตกับโลกเสรี และตระหนักถึงภัยอันตรายจากการที่จะเสี่ยงข้องเกี่ยวกับสถานการณ์ ที่มีลักษณะคล้ายสงครามเกาหลี สถานการณ์โลกไม่เป็นที่น่าไว้วางใจนัก เพราะมีปัญหาความ แดกแยกภายในโลกคอมมิวนิสต์ ปัญหาเยอรมนีตะวันตกที่มีท่าจะสร้างกำลังรบ และปัญหา เวียดนามกัเอกราชจากฝรั่งเศส ความระมัดระวังทุกอย่างกัานั้นมีสาเหตุมาจากการที่คณะผู้นำ ใหม่ยังไม่แน่ใจในนโยบายของตนนัก นับแต่ ค.ศ. 1955 คณะผู้นำแตกความคิดเห็นออกเป็นสามกลุ่มดังนี้.-

²Ulam, pp 53940.

1. กลุ่มมาเลนคอฟ ต้องการดำเนินนโยบายที่ไม่แข็งกร้าวนักต่อโลกเสรีและ
ผ่นปรนในด้านเศรษฐกิจแก่โลกคอมมิวนิสต์

2. กลุ่มครุสเชฟ ยอมรับว่านโยบายต่างประเทศต้องลดลักษณะรูปแบบนโยบาย
แบบสตาลิน แต่ไม่ละทิ้งแก่นแท้แห่งนโยบายสตาลิน กล่าวคือ การควบคุมโลกคอมมิวนิสต์
(เพียงแค่พิจารณาผ่นปรนเฉพาะรายแล้วแต่ความเหมาะสมและความจำเป็น) และการ
พัฒนาอุตสาหกรรมหนักภายในรัสเซีย

3. กลุ่มโมโลตอฟ สนับสนุนนโยบายสตาลินทั้งในด้านการต่างประเทศและการ
ภายในประเทศ³

เมื่อบุลกาโนวีนเป็นนายกรัฐมนตรีในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1955 รัสเซียได้พยายาม
แสดงตนเป็นผู้ใฝ่สันติที่ปรารถนาจะยุติปัญหาความขัดแย้งระหว่างประเทศ นโยบายต่างประเทศ
ได้สะท้อนปัจจัยหลากหลายว่า รัสเซียหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้ากับโลกเสรีและพยายามประนี-
ประนอมผ่นปรนมากเพื่อเสริมสร้างฐานะตนให้มั่นคงก่อน แต่คณะผู้นำที่ผลัดกันขึ้นและ
ตกก็ทำให้รัสเซียมีนโยบายที่ไม่แน่นอน นับเป็นปัจจัยสำคัญ อีกประการหนึ่ง ไม่มีผู้นำผู้ใด
จะเก่งกาจเยี่ยงอย่างสตาลินในการเปลี่ยนแปลงหรือลิจิตรระบบโซเวียตและนโยบายต่าง-
ประเทศได้ตามอำเภอใจอีก⁴ รัสเซียต้องกำหนดนโยบายต่างประเทศไปตามกระแสธารแห่ง
สถานการณ์โลกที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วเกินคาดหมาย ทั้งนี้ย่อมศึกษาได้จากสัมพันธภาพ
ระหว่างรัสเซียกับโลกเสรีและกับโลกคอมมิวนิสต์

ความสัมพันธ์ระหว่างรัสเซียกับโลกเสรี

ความขัดแย้งกันระหว่างรัสเซียกับโลกเสรีด้วยเรื่องเกี่ยวกับอำนาจอิทธิพลและ
อุดมการณ์ตั้งแต่ ค.ศ. 1943 เป็นต้นมา ทำให้สัมพันธภาพเสื่อมทรามลงตามลำดับ จุดที่สร้าง
ความขัดแย้งอย่างรุนแรงได้แก่-

1. ปัญหาเยอรมนี ปัญหานี้ยังไม่มีหนทางยุติ
2. ปัญหาเกาหลีที่รุนแรงจนนำไปสู่สงครามตั้งแต่ ค.ศ. 1950 และในต้นปี ค.ศ.
1953 สงครามยังค้างอยู่
3. สงครามเวียดนามและการประชุมสันติภาพที่เจนีวา (Geneva) ใน ค.ศ. 1954
4. นโยบายปิดล้อมลัทธิคอมมิวนิสต์

³ Brzezinski, pp. 268-69

⁴ Ulam, p. 566.

สงครามเกาหลีได้พิสูจน์ให้รัสเซียเห็นประจักษ์ได้ว่า การปฏิวัติโลกให้เป็นคอมมิวนิสต์ โดยวิธีการต่อสู้ด้วยการใช้กำลังอาวุธนั้นเป็นไปได้ เพราะโลกเสรีกำลังอำนาจทางทหารและความเป็นปึกแผ่นมั่นคงในการต่อต้าน ตลอดจนมีการแสดงนโยบายปิดล้อมรัสเซียอย่างเปิดเผย อันเป็นผลมาจากสงครามเกาหลีด้วย กล่าวคือ ความก้าวร้าวรุกรานของฝ่ายโลกคอมมิวนิสต์ได้ผลักดันให้โลกเสรีภายใต้การนำของสหรัฐอเมริกาตัดสินใจเสริมสร้างกำลังรบให้แก่ญี่ปุ่น เกาหลีใต้และไต้หวัน ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1951 สหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำในการลงนามในสนธิสัญญาสันติภาพกับญี่ปุ่น แม้จะเป็นการละเมิดข้อตกลง (ที่ห้ามมหาพันธมิตรแต่ละประเทศแยกตัวไปทำสนธิสัญญากับฝ่ายอักษะ) ของที่ประชุมมหาพันธมิตรที่กรุงมอสโก ใน ค.ศ. 1943 ข้อตกลงแห่งยัลตาและพอตสדםแห่งปี ค.ศ. 1945 เพราะรัสเซียและจีนซึ่งเป็นคู่ศึกกับญี่ปุ่นมิได้ร่วมลงนามด้วย การลงนามในสนธิสัญญาสันติภาพนั้นเป็นการสิ้นสุดการยึดครองญี่ปุ่น และเริ่มต้นการสร้างญี่ปุ่นให้เป็นมหาอำนาจใหม่อีกครั้ง ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1951 สหรัฐอเมริกาได้ลงนามกับญี่ปุ่นในกติกาสัญญาว่าด้วยความมั่นคงร่วมกัน (Mutual Security Pact) ความหวังใจ ๆ ของรัสเซียที่จะให้ญี่ปุ่นเป็นคอมมิวนิสต์เพื่อถ่วงดุลอำนาจจีนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต้องสิ้นสุดลง

สหรัฐอเมริกาได้สร้างแนวปิดล้อมลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างจริงจังสมบูรณ์แบบอันเป็นผลมาจากสงครามเกาหลี⁵ การปิดล้อมลัทธิคอมมิวนิสต์มีมาตรการหลายประการคือ การไม่รับรองสถานะเดิมที่เปลี่ยนแปลงด้วยเหตุการณ์ก้าวร้าวรุกราน การแทรกแซงทางทหาร การแสดงกำลังแสนยานุภาพให้ปรากฏเพื่อป้องปราม และการสร้างพันธมิตรโดยระบบสนธิสัญญา (Treaty System) ตั้งแต่ ค.ศ. 1951 สหรัฐอเมริกาได้ประเดิมด้วยการทำกติกาสัญญาความมั่นคงร่วมกันกับญี่ปุ่น ไต้หวัน และเกาหลีใต้ การสร้างแนวปิดล้อม (Containment) เช่นนั้นย่อมไม่เป็นคุณประโยชน์อันใดต่อรัสเซียเลย

คณะผู้นำใหม่ได้ตระหนักถึงความจำเป็นของรัสเซียที่จะต้องแสดงบทบาทเป็นประเทศที่ใฝ่สันติภาพ เป้าหมายแรกคือ องค์การสหประชาชาติ มาเลนคอฟได้ประกาศในองค์การนั้นว่า รัสเซียเต็มใจที่จะเปิดการเจรจากับโลกเสรีเพื่อผ่อนคลายความตึงเครียดตามนโยบายอยู่ร่วมกันโดยสันติ แต่มาเลนคอฟก็มิได้รับข้อเสนอของอังกฤษที่จะให้มีการประชุมสุดยอด (Summit) ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1953 ขึ้นต่อมาที่มาเลนคอฟได้ดำเนินการ คือการผูกมิตรกับบรรดาประเทศที่สตาลินได้เคยก่อศัตรูไว้ คือ กรีซ อิหร่าน อิสราเอล และตุรกี ตลอดจน สหรัยเอธิโอเปียอินเดีย แม้แต่ญี่ปุ่นเองที่รัสเซียถือเป็นศัตรู มาเลนคอฟก็เสนอไมตรีไปถึงด้วย การเสนอทางไมตรีที่เด่นชัดคือ เรื่องการยุติสงครามเกาหลี

⁵ibid., p. 527

สงครามเกาหลีได้ก่อเกิดผลอันไม่พึงประสงค์แก่รัสเซียมาก เพราะสงครามเกาหลี ผลักดันให้โลกเสรีมีนโยบายปิดล้อมลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างจริงจัง โดยระบบทำสนธิสัญญา และการมีฐานทัพตามรายนทางปิดล้อมรัสเซียในเอเชีย และทำให้เกิดความตึงเครียดโดยไม่จำเป็นขึ้นระหว่างโลกเสรีกับโลกคอมมิวนิสต์ ดังนั้น เมื่อสตาลินถึงแก่กรรม รัสเซียได้เป็น ฝ่ายเร่งรัดยุติสงครามเกาหลี จีนเองก็ยินยอมลดหย่อนเงื่อนไขของตนเรื่องเชลยศึก แต่เกาหลีได้ยังคงแข็งขันต่อต้านไม่ยินยอมยุติสงคราม แต่เมื่ออภิมหาอำนาจอเมริกาและ รัสเซียต้องการยุติสงคราม ย่อมทำให้สงครามต้องยุติลง ได้มีการเจรจาสงบศึกกันในวันที่ 27 กรกฎาคม ค.ศ. 1953 ตามเงื่อนไขขององค์การสหประชาชาติ อันได้แก่ การไม่ถอนทหาร ต่างชาติออกจากเกาหลีและการแลกเปลี่ยนเชลยศึกโดยความสมัครใจของเชลยศึกเอง ในการสงบศึกครั้งนั้น มิตรประเทศที่ร่วมรบในนามขององค์การสหประชาชาติยังได้แถลงเตือน โลกคอมมิวนิสต์ให้สำวรณถึงสงครามในภายภาคหน้าที่จะยิ่งใหญ่มักว่านั้นถึงขั้นขยายสงคราม เข้าสู่ประเทศจีนและจะมีการใช้อาวุธนิวเคลียร์ด้วย ถ้าฝ่ายโลกคอมมิวนิสต์ละเมิดข้อตกลง สงบศึกนั้น

เมื่อสงครามเกาหลียุติแล้วนั้น สงครามเวียดนามระหว่างเวียดนามกับฝรั่งเศสซึ่ง เริ่มต้นตั้งแต่ ค.ศ. 1946 ก็กำลังมาถึงจุดที่จะต้องยุติลงด้วยเช่นกัน ตั้งแต่ ค.ศ. 1950 เวียดนาม เหนือได้สถาปนาเป็นประเทศโดยมีจีนคอมมิวนิสต์อุปถัมภ์กำลังจุนและรับรองเป็นประเทศแรก จีนคอมมิวนิสต์ได้แสดงบทบาทในสงครามเวียดนามเกินหน้ารัสเซียมาก ในขณะที่รัสเซีย กลับมิได้มีบทบาทมากมาในการต่อสู้ของโฮจิมินห์ รัสเซียได้ดำเนินนโยบายไม่แทรกแซง ทางทหารในสงครามเวียดนาม เพราะรัสเซียต้องเฝ้าระวังถึงผลดีผลเสียมาก กล่าวคือ ใน ค.ศ. 1954 รัสเซียและสหรัฐอเมริกาต่างมีอาวุธนิวเคลียร์ที่มีอำนาจเสมอกัน สหรัฐอเมริกาได้ ก้าวล้ำหน้าอีกด้วยการทดลองขีปนาวุธนิวเคลียร์ที่ใช้พลังความร้อนของเชื้อเพลิง (Thermonuclear Test) ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1954 โอกาสที่จะเผชิญหน้ากับสหรัฐอเมริกานับวันจะลด น้อยลงและหนทางที่จะมีชัยชนะเด็ดขาดเกือบเป็นไปได้ การเสี่ยงทำสงครามโดยไม่จำเป็น ย่อมไม่เป็นการชาญฉลาด ยิ่งกว่านั้น สหรัฐอเมริกาได้แถลงเตือนห้ามการแทรกแซงทางทหาร ในสงครามเวียดนาม โดยขู่จะตอบโต้ทดแทนด้วยกำลังอย่างสาสม และอาจถึงขั้นให้ความ ช่วยเหลือแก่ฝ่ายฝรั่งเศส ทำที่ของสหรัฐอเมริกามีส่วนทำให้รัสเซียต้องพิจารณาอย่างหนัก ประกอบกับปัจจัยอื่นที่ควรคิด คือ ทำที่ของฝรั่งเศส ทั้ง ๆ ที่ฝรั่งเศสเป็นผู้ริเริ่มให้จัดตั้งประชาคม ป้องกันยุโรป (European Defense Community—EDC) ใน ค.ศ. 1949 และได้ลงนามในสนธิสัญญา จัดตั้งองค์การนั้นใน ค.ศ. 1952 แต่ใน ค.ศ. 1953 ฝรั่งเศสลังเลใจและองค์การนั้นอาจไม่ถือ เป็นความจำเป็นแล้ว เพราะฝรั่งเศสตระหนักว่า รัสเซียมิได้มีที่ท่าเป็นพันธมิตรกับยุโรป

ฝรั่งเศสคิดที่จะไม่ให้สัตยาบันการจัดตั้งองค์การดังกล่าว การที่รัสเซียไม่ข้องเกี่ยวกับสงครามเวียดนามย่อมทำให้ฝรั่งเศสมั่นใจว่า องค์การนั้นหมดความจำเป็น และการที่ฝรั่งเศสมิได้ให้สัตยาบันสนธิสัญญาจัดตั้งองค์การนั้น ย่อมนับเป็นคุณประโยชน์แก่รัสเซีย อีกประการหนึ่ง ปัญหาเยอรมนีตะวันตกจะติดกำลังรบเป็นความหวาดวิตกสำหรับรัสเซียมาก รัสเซียใฝ่จะโน้มน้ำหนักโลกเสรีมาให้กรังเกรงภัยคอมมิวนิสต์รัสเซียจนต้องยินยอมให้เยอรมนีตะวันตกติดกำลังรบ รัสเซียจึงต้องการสร้างภาพพจน์ใหม่ว่าเป็นประเทศที่ใฝ่สันติและยินยอมที่จะละทิ้งความผูกพันต่ออุดมการณ์ โดยไม่ดำเนินนโยบายช่วยเหลือเวียดนามอันจะเป็นการปฏิวัติให้เป็นคอมมิวนิสต์ตามอุดมการณ์ รัสเซียยินยอมให้จีนแสดงความผูกพันทางลัทธิอุดมการณ์ด้วยการช่วยเหลือโฮจิมินห์ ไปตามลำพังตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงวันที่เวียดนามได้รับชัยชนะขึ้นเด็ดขาดในวันที่ 7 พฤษภาคม ค.ศ. 1954 เมื่อฝรั่งเศสยอมจำนนในยุทธภูมิที่เดียง เบียง ฟู (Dien Bien Phu) แม้จะได้ชัยชนะ จีนก็วิตกว่าสหรัฐอเมริกาอาจแทรกแซงทางทหารดังที่แสดงมาแล้วในสงครามเกาหลี จีนจึงผลักดันให้รัสเซียเสนอ ณ ที่ประชุมสัมมนาอำนาจที่เบอร์ลิน ให้เปิดการประชุมสันติภาพที่เจนีวา เพื่อพิจารณาปัญหาเกาหลีและเวียดนาม

ชัยชนะของฝ่ายคอมมิวนิสต์อีกครั้งหนึ่งได้ทำให้สหรัฐอเมริกาวิตก โดยเฉพาะผลของการประชุมสันติภาพ ณ เมืองเจนีวาซึ่งกระตุ้นให้สหรัฐอเมริกาทระหนักถึงภัยคอมมิวนิสต์ที่จะลุกลามขยายสู่ประเทศเพื่อนบ้านตามทฤษฎีโดมิโน (Domino Theory) ระหว่างวันที่ 26 เมษายน ค.ศ. 1954 ถึงวันที่ 25 มิถุนายน ค.ศ. 1954 ณ ที่ประชุมเจนีวา ได้มีการพิจารณาปัญหาเกาหลีและเวียดนามและสามารถตกลงกันได้ในลักษณะยอมพอสสมควรว่ เวียดนามเป็นเอกราชและกำหนดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1956 ภายใต้การควบคุมของคณะกรรมการควบคุมนานาชาติ (The International Control Mission) ตลอดจนกำหนดเส้นขนานที่ 17 เป็นเส้นแบ่งเขตอิทธิพลของเวียดนามเหนือที่เป็นคอมมิวนิสต์ และเวียดนามใต้ที่นิยมระบอบประชาธิปไตย ฝรั่งเศสให้ความเห็นชอบกับการแบ่งเวียดนามซึ่งผิดคาดมาก แต่รัสเซียพอใจ นอกจากเวียดนามเป็นเอกราชแล้ว ที่ประชุมยังลงมติให้ลาวและเขมรเป็นเอกราชด้วย ข้อตกลงเช่นนั้นไม่เป็นประโยชน์แก่ฝ่ายสหรัฐอเมริกา เพราะทั้งอินโดจีนถูกกำหนดให้เป็นเขตปลอดทหาร (Demilitarization) ย่อมล่อแหลมต่อการตกเป็นเหยื่อของลัทธิคอมมิวนิสต์ สหรัฐอเมริกาจึงมองข้อตกลงเช่นนั้นว่าเป็นการผ่อนปรน (Appeasement) แก่ฝ่ายคอมมิวนิสต์ ทำลายระบบการปิดล้อมคอมมิวนิสต์ และทำลายดุลยภาพแห่งอำนาจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สหรัฐอเมริกาได้ตัดสินใจไม่ร่วมลงนามในข้อตกลงนั้น และได้รณรงค์เรียกร้องให้เอเชียร่วมมือกันสร้างระบบความมั่นคงร่วมกัน (Collective Security) โดยการทำสนธิสัญญาว่าด้วยความมั่นคงร่วมกัน (Mutual Security Treaties) บทบาทของสหรัฐอเมริกา

เช่นนั้นย่อมไม่เป็นคุณแก่โลกคอมมิวนิสต์และโดยเฉพาะรัสเซียเลย เพราะในเดือนกันยายน สหรัฐอเมริกาได้ประสบความสำเร็จในการจัดตั้งพันธมิตรขึ้นในเอเชียอาคเนย์ เรียกว่าองค์การสนธิสัญญาเอเชียอาคเนย์ (South East Asia Treaty Organization) หรือที่เรียกว่าซีโต (SEATO) องค์การนี้ไม่มีกำลังทหารประจำการในภูมิภาคดังเช่นองค์การนาโต สหรัฐอเมริกากำหนดมาตรการปกป้องเอเชียอาคเนย์ด้วยวิธีการพัฒนาอำนาจอาวุธนิวเคลียร์ที่มีประสิทธิภาพในการต่อต้าน และด้วยวิธีการดำเนินกลยุทธ์สร้างสมกำลังสรรพาวุธตามจุดยุทธศาสตร์⁶

สิ่งที่ควรพิจารณาคือ สงครามเกาหลีได้สร้างสภาวะสงครามเย็นขึ้นในเอเชียตะวันออก ดังที่การปิดล้อมเบอร์ลินได้สร้างสภาวะสงครามเย็นขึ้นในยุโรป⁷ โลกคอมมิวนิสต์เผชิญหน้ากับโลกเสรี ต่างก็ได้บทเรียนจากสงครามนั้นว่า โอกาสภายนอกหน้าที่จะทำสงครามเช่นนั้นจะเป็นไปได้ยากยิ่งขึ้น เพราะต่างฝ่ายต่างก็มีอาวุธนิวเคลียร์ที่มีขีดความสามารถในการทำลายล้างสูงมากถึงขั้นที่อาวุธนั้นสามารถทำลายได้ทั้งโลก ถ้าพิจารณาในแง่ของรัสเซีย รัสเซียจักได้ประโยชน์อันใดจากสงครามเกาหลี แม้รัสเซียจะอ้างว่าได้ชัยชนะทางการทูต แต่เกาหลียังคงแบ่งฝ่าย ไม่มีการเปลี่ยนสถานะแต่อย่างใด ไม่มีใครได้และไม่มีใครเสียในการรบนั้น เหตุการณ์คือเกาหลีเท่านั้น สงครามเกาหลีได้แสดงให้เห็นความเป็นเอกภาพและความเป็นปึกแผ่นของฝ่ายโลกเสรีในการต่อต้านภัยทุกลักษณะของลัทธิคอมมิวนิสต์ ยิ่งกว่านั้น ยุโรปตะวันตกเองก็มีความตื่นตัวเร่งพัฒนาตนเองด้วย นอกจากการผูกพันเป็นพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกา ร่วมมือกับสหรัฐอเมริกาในการพัฒนายุโรปตะวันตก และร่วมสร้างพันธกรณีทางการทหาร โดยเข้าร่วมองค์การนาโตแล้ว ยุโรปตะวันตกเองก็ได้พยายามสร้างความเข้าใจอันดีต่อกันด้วย และมีความร่วมมือกันเองมากขึ้น

ความพยายามในการสร้างเอกภาพในยุโรปตะวันตกปรากฏตั้งแต่ ค.ศ. 1945 แต่ประสบความสำเร็จล่าช้ากว่าที่ควร เพราะยุโรปตะวันตกเผชิญภาวะสงครามเย็น และปัญหาสลับซับซ้อนภายในแต่ละประเทศเอง สหรัฐอเมริกาได้ยื่นมือเข้าไปช่วยพัฒนาเศรษฐกิจตามแผนมาร์แชล เบลเยียม เนเธอร์แลนด์ และลักเซมเบิร์กตั้งองค์การร่วมมือกันทางเศรษฐกิจขึ้นก่อนเรียกว่า สหภาพเบนลักซ์ (Benelux Union) ใน ค.ศ. 1948 สองปีต่อมา ยุโรปตะวันตกได้ตั้งองค์การใหม่เพื่อร่วมมือกันในการผลิตถ่านหินและเหล็กกล้า (European Coal and Steel

⁶George Modelski (ed.), SEATO : Six studies (Sydney Australian National University, 1962), p: 96.

⁷Harold C Hinton, China's Turbulent Quest, An Analysis of China's Foreign Relations since 1949 (N.Y. : co., 1970). p 59.

Community-ECSC) ความร่วมมือกันเองทางเศรษฐกิจเช่นนั้น และร่วมมือกับสหรัฐอเมริกา ตามแผนมาร์แชล ตลอดจนการจัดตั้งองค์การนาโต อีกทั้งการที่ยุโรปตะวันตกได้บูรณะปฏิสังขรณ์ตนเองจนสำเร็จผล ล้วนเป็นการสร้างพลังอันแข็งแกร่งมากพอที่จะต่อต้านรัสเซียได้ อาจจะกล่าวได้ว่า ภัยคอมมิวนิสต์ในยุโรปได้ลดลงโดยเหตุที่ยุโรปสามารถพัฒนาตนเองได้ ปัญหาเดียวที่ยังหาข้อยุติมิได้คือ ปัญหาเยอรมันและออสเตรีย

ถ้าความเปลี่ยนแปลงในเอเชียตะวันออกไม่เป็นคุณแก่รัสเซียแล้ว ยุโรปยังไม่มี ความเปลี่ยนแปลงอันใดที่เป็นประโยชน์แก่รัสเซียเช่นกัน สตาลินถึงแก่กรรม รัสเซียยังไม่ ละทิ้งความหวังที่จะแก้ไขปัญหาเยอรมนี รัสเซียได้เพียรพยายามแสวงหาวิธีการหลากหลาย ที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าว อาทิเช่น เพื่อเป็นการแสดงความไม่ฝักใฝ่ รัสเซียได้เสนอให้เยอรมนี และออสเตรียตั้งตนเป็นกลาง ทั้งนี้ย่อมมีความหมายโดยนัยว่า เยอรมนีจะไม่สร้างกำลังรบ เป็นเงื่อนไขต่อรองที่จะยุติทั้งปัญหาเยอรมนีและปัญหาออสเตรียด้วย ในระหว่างวันที่ 25 มกราคม - 18 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1954 นายมาเลนคอฟได้ยื่นข้อเสนอดังกล่าวแก่ที่ประชุม สี่มหาอำนาจ (Big Four) ประกอบด้วย อังกฤษ ฝรั่งเศส รัสเซีย และสหรัฐอเมริกา ณ กรุงเบอร์ลิน มีความโดยสรุปดังต่อไปนี้.-

1. การทำสนธิสัญญาสันติภาพกับเยอรมนีทั้งสองประเทศ
2. การรวมประเทศเยอรมนีและจัดตั้งรัฐบาลเฉพาะกาล
3. หรือ การคงไว้ซึ่งรัฐบาลเยอรมนีทั้งสองฝ่าย เป็นเวลาอันแน่นอนไปก่อนระยะ หนึ่ง ("For a certain period of time")
4. หรือการจัดตั้งการเลือกตั้งทั่วไปทั้งประเทศ โดยรัฐบาลเยอรมันทั้งสองรัฐบาล เป็นผู้ดำเนินการ
5. หรือการจัดตั้งประเทศเยอรมนีที่เป็นกลาง
6. เยอรมนีต้องไม่เข้าร่วมในองค์การนาโต
7. รัสเซียเสนอให้ทั้งยุโรปทำสนธิสัญญาความมั่นคง (Security Treaty) โดยไม่รวม สหรัฐอเมริกาซึ่งมิได้เป็นชาวยุโรป

ข้อเสนอเช่นนี้สะท้อนความจริงที่ว่า รัสเซียไม่เต็มใจที่จะยอมรับแผนรวมประเทศ ที่ขึ้นอยู่กับหลักการแห่งการเลือกโดยเสรี (Free Choice) แต่ข้อเสนอนั้นก็มิใช่ข้อควรคิด เพราะ ถ้ารัสเซียเสนอยุโรปทำสนธิสัญญาความมั่นคง รัสเซียต้องถอนตัวจากระบบรัฐบริวารของตน บรรดาระัฐบริวารจะต้องเผชิญกับปัญหาประชาชนของตนตั้งตนเป็นปฏิปักษ์ อย่างไรก็ตาม มหาอำนาจทั้งสามก็ปฏิเสธข้อเสนอของรัสเซีย มหาอำนาจทั้งสามได้ตั้งข้อเรียกร้องของตน ขึ้น คือ การกำหนดให้มีการเลือกตั้งเสรีก่อน การประชุมแก้ปัญหเยอรมนีจึงล้มเหลวอีก

ครั้งหนึ่ง การเจรจาเรื่องเยอรมันจึงชะงักงันมีผลกระทบต่อเรื่องออสเตรียด้วย แม้ว่าในวันที่ 31 มีนาคม รัสเซียจะยอมผ่อนปรนยินยอมให้สหรัฐอเมริกาเข้าร่วมในสนธิสัญญาความมั่นคงและเสนาออสเตรียเข้าร่วมในองค์การนาโต ข้อตกลงเรื่องเยอรมันก็ยังไร้ผลนั่นเอง อันที่จริงก่อนหน้านั้น ในวันที่ 29 พฤศจิกายน ค.ศ. 1953 รัสเซียได้จัดการประชุมเรื่องความมั่นคงของยุโรปขึ้นที่มอสโก แต่ประสบความสำเร็จล้มเหลวในการที่จะกล่อมเกลาคให้ฝรั่งเศสและบรรดารัฐในยุโรปเปลี่ยนใจไม่เข้าประชุมที่ปารีสซึ่งกำหนดจะมีขึ้นในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1954

ฝ่ายมหาอำนาจทั้งสามได้แสวงหาหนทางแก้ไขปัญหาเยอรมนีเอง โดยประชุมเจรจากันที่ปารีสในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1954 ได้มีข้อตกลงให้เยอรมนีตะวันตกสร้างกำลังรบและเข้าร่วมองค์การนาโต ข้อตกลงนั้นมีขึ้นในขณะที่รัสเซียเองกำลังพัฒนาอาวุธนิวเคลียร์และขีปนาวุธข้ามทวีป (Intercontinental Ballistic Missiles) รัสเซียจึงมีความมั่นใจมากพอที่จะตอบโต้โลกเสรี โดยตั้งข้อเสนอให้เยอรมนีตะวันตกเป็นเขตปลอดทหารอีกครั้งหนึ่ง แต่ก็ไร้ผลตอบสนอง ความหวังอันดีที่จะแก้ปัญหเยอรมนีล้วนเป็นไปไม่ได้เลยโดยปริยาย โดยเฉพาะเมื่อเยอรมนีตะวันออกได้ก่อการจลาจลขึ้น ทำให้โอกาสที่จะร่วมมือกับโลกเสรีเพื่อรวมเยอรมนีต้องสิ้นสุดลง อีกทั้งความหวังที่จะให้โลกเสรียอมรับระบบรัฐบริวารก็พลอยมลายด้วย⁸ กองทัพเยอรมันที่เข้าร่วมองค์การนาโตได้ปรากฏเป็นภัยคุกคามรัสเซียเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในระหว่าง ค.ศ. 1954-55 เยอรมนีตะวันตกสามารถจะสร้างอิทธิพลใ้มน้ำใจโลกตะวันตกให้เห็นพ้องกับการรวมเยอรมนีและเรียกคืนดินแดนตามแนวแม่น้ำโอเดอร์ (Oder) และนีส (Neisse) ส่วนที่เสียให้แก่โปแลนด์ไป องค์การนาโตย่อมกลายเป็นเครื่องมือของเยอรมนีตะวันตกที่จะกระทำการดังกล่าวได้ ซึ่งรัสเซียยินยอมมิได้ ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1955 รัสเซียได้ตัดสินใจแน่วแน่แล้วที่จะให้รักษาการแบ่งแยกเยอรมนี และไม่ยินยอมที่จะสละเยอรมนีตะวันออก เพียงเพื่อจะแลกกับเงื่อนไขที่ตนเคยเสนอคือ การที่เยอรมนีตะวันตกไม่สร้างกำลังรบ

ถึงกระนั้น รัสเซียไม่สิ้นความหวังที่จะแก้ปัญหเยอรมนี รัสเซียได้ดำเนินกุศโลบายใหม่ โดยตั้งความหวังไว้ว่า ถ้ารัสเซียยินยอมผ่อนปรนแก่โลกเสรีในเรื่องอื่นบ้าง จะทำให้โลกเสรีมีที่ทำผ่อนปรนต่อรัสเซียในเรื่องเยอรมนีด้วย ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1955 รัสเซียได้แสดงที่ทำผ่อนปรนโดยตั้งเงื่อนไขในการแก้ปัญหาออสเตรียไว้ว่า โลกเสรีต้องไม่เห็นดีเห็นงามกับการตั้งประชาคมป้องกันยุโรป (European Defense Community-EDC) และเสนอให้มีการ

⁸ Brzezinski, p. 169.

ประชุมห้ามหาอำนาจคือ โดยจีนร่วมด้วย รัสเซียได้แสดงเจตนารมณ์ดังกล่าว โดยเปิดโอกาสให้มีการเจรจาปัญหาออสเตรีย

ตั้งแต่กลางเดือนเมษายน ค.ศ. 1955 อัครมหาเสนาบดีออสเตรียได้เดินทางไปมอสโก และสามารถตกลงทำสนธิสัญญาสันติภาพกับรัสเซียสำเร็จ ณ กรุงเวียนนา เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม ค.ศ. 1955 พันธมิตรและรัสเซียถอนทหารออกจากออสเตรีย และกำหนดให้ออสเตรียตั้งตนเป็นกลาง การที่รัสเซียยอมถอนทหารออกจากออสเตรียที่ตนยึดครองตั้งแต่ปลายสงครามโลกย่อมถือเป็นสิ่งที่เกือบจะเป็นไปไม่ได้เลย เพราะไม่เคยปรากฏว่ากองทัพรัสเซียเคยถอนตัวออกจากดินแดนใดที่ตนเข้ายึดครองโดยง่ายเลย เช่นนั้น อย่างไรก็ตาม ออสเตรียเป็นกรณีพิเศษเพราะเป็นประเทศที่มีได้มีความสำคัญทางทหารและการเมืองเท่าใดนัก ออสเตรียไม่มีระบอบประชาธิปไตยแห่งประชาชน (People's democracy) คอมมิวนิสต์ออสเตรียไม่มีส่วนร่วมการปกครองตั้งแต่แรก การถอนทหารรัสเซียจึงไม่นับว่าเป็นการเสื่อมถอยอิทธิพลคอมมิวนิสต์ อีกประการหนึ่งความเป็นกลางของออสเตรียจะทำให้ยูโกสลาเวียและเยอรมนีตะวันตกกลัวความหวาดวิตกในกองทัพรัสเซีย ซึ่งเคยยึดครองออสเตรีย รัสเซียได้ผลประโยชน์โดยตรงจากเรื่องออสเตรีย ที่ผ่อนคลายความตึงเครียดกับโลกเสรี เยอรมนีตะวันตกและยูโกสลาเวีย ถ้าพิจารณาฝ่ายโลกเสรีแล้ว การที่พันธมิตรถอนทหารออกจากออสเตรียกลับเป็นฝ่ายที่ได้รับผลกระทบมากกว่า เพราะออสเตรียเหมาะที่จะเป็นรัฐกันกระแทกกับคอมมิวนิสต์มิให้ขยายตัวมาสู่ยุโรปตะวันตก อย่างไรก็ตาม รัสเซียยินยอมให้แก่โลกเสรีในเรื่องออสเตรีย เพราะหวังให้การแก้ปัญหาออสเตรียเป็นแบบอย่างสำหรับการแก้ปัญหาเยอรมนี แต่ปรากฏว่า การณ์กลับเป็นตรงกันข้าม

เมื่อสามมหาอำนาจและเยอรมนีตะวันตกได้ให้สัตยาบันข้อตกลงปารีส (Paris Agreement) รัสเซียได้ตอบโต้ด้วยการเรียกประชุมบรรดารัฐบริวารในยุโรปตะวันออก ณ กรุงวอร์ซอ ระหว่างวันที่ 11-14 พฤษภาคม ค.ศ. 1955 รัสเซียเป็นผู้นำในการโจมตีมหาอำนาจตะวันตกที่มีนโยบายจะอนุญาตให้เยอรมนีตะวันตกสร้างกำลังรบขึ้นมาใหม่อีก และได้ข่มขู่ว่ารัสเซียและบรรดารัฐบริวารอาจจะถูกบีบบังคับให้ต้อง “ปฏิบัติกรร่วมกัน” ถ้ามีการดำเนินนโยบายเช่นนั้น ในวันที่ 14 พฤษภาคม รัสเซียและบรรดารัฐบริวารยกเว้นเยอรมนีตะวันออกได้ร่วมกันลงนามในกติกาสัญญาว่าด้วยมิตรภาพ ความร่วมมือ และความช่วยเหลือร่วมกัน (Pact on Friendship, Cooperation, and Mutual Aid) กติกาสัญญานี้รู้จักกันในนามของกติกาสัญญาวอร์ซอ (Warsaw Pact) กติกาสัญญานี้ประกอบด้วยข้อตกลงทางการเมืองและการทหารเป็นส่วนใหญ่

และนับได้ว่าเป็นกติกาสัญญาพันธมิตรตั้งรับเพื่อป้องกันตนเอง (Defensive Alliance)⁹ เพราะได้กำหนดการใช้กำลังทหารร่วมกันเพื่อจุดประสงค์ของการป้องกันตนเอง

ปฏิกิริยาตอบโต้ของฝ่ายรัสเซียจนถึงขนาดมีการลงนามในกติกาสัญญาพันธมิตรทำให้ฝ่ายโลกเสรีเริ่มตระหนักว่า การตอบโต้ที่นั่นมาถึงจุดที่จะต้องหันหน้าเข้าหากันใหม่เพื่อผ่อนคลายความตึงเครียด ฝ่ายโลกเสรีพอใจที่เยอรมนีตะวันตกจะสร้างกำลังรบและเข้าร่วมเป็นสมาชิกในองค์การนาโต และโลกเสรีพอใจที่ออสเตรียเป็นกลาง โลกเสรีมีความพึงพอใจที่ฝ่ายตนอยู่ในฐานะที่ได้เปรียบแล้ว จึงพร้อมที่จะเจรจาใหม่กับรัสเซีย

ณ กรุงเจนีวา (Geneva) บรรดามหาอำนาจทั้งสี่ได้เปิดการประชุมสุดยอด (Summit Conference) ขึ้น ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1955 นับเป็นครั้งแรกที่มหาอำนาจที่เคยเป็นมหาพันธมิตรกันมาก่อนได้ประชุมร่วมกันอีกครั้งหนึ่ง เป็นการทดสอบพลังอันแข็งแกร่งของทั้งสองฝ่าย บุลกานินเป็นผู้นำคณะรัสเซียซึ่งประกอบด้วยโมโลตอฟ ครุสเชฟ และจอมพลชูกอฟ

ณ ที่ประชุมครั้งนั้น รัสเซียเสนอให้ยกเลิกองค์การนาโตและกติกาสัญญาวอร์ซอ และให้ทุกฝ่ายถอนทหารออกจากยุโรป ตลอดจนยุโรปทำสนธิสัญญาว่าด้วยความมั่นคงต่อกันแล้วจึงตกลงแก้ปัญหาเยอรมนีให้ยุติด้วยการจัดการเลือกตั้งในเยอรมนีทั้งสองฝ่าย แต่อีกฝ่ายไม่ยอมรับข้อเสนอของรัสเซีย แม้แต่ข้อเสนอของนายบุลกานินเองก็ไม่ใช่ที่ยอมรับ ข้อเสนอที่ได้แก่การที่ทุกฝ่ายจะไม่แทรกแซงในกิจการภายในของโปแลนด์และรูเมเนีย การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างทั้งสองฝ่าย และการดำรงตนเป็นกลางในการเมืองโลก ตลอดจนการที่รัสเซียจะมีความสัมพันธ์ทางการทูตกับเยอรมนีตะวันตก รัสเซียบิดพริ้วที่จะถกเถียงเรื่องสถานภาพของยุโรปตะวันออกและเรื่องลัทธิคอมมิวนิสต์สากล (International Communism) ส่วนโลกเสรีไม่ยอมเจรจาเรื่องเอเชียตะวันออก ด้วยเกรงว่ารัสเซียจะฉวยโอกาสใช้เป็นข้ออ้างที่จะเชิญจีนเข้าร่วมประชุมด้วย จุดประสงค์ของการเจรจาจึงล้วนสวนทางกัน แม้แต่เรื่องการลดกำลังรบ รัสเซียเสนอให้มีการตรวจสอบ ควบคุม แลกเปลี่ยนแผนพิมพ์เขียว (Blueprints) ของการติดตั้งสรรพาวุธและที่ตั้งทางทหาร ตลอดจนการตรวจสอบทางอากาศในเรื่องการจัดตั้งระบบป้องกันตนเอง ที่ประชุมรับไว้พิจารณาในครั้งต่อไปเท่านั้น การประชุมสุดยอดจึงล้มเหลวในเรื่องเยอรมนีและการลดกำลังรบ

⁹Ulam, p. 559.

อย่างไรก็ตาม การประชุมสุดยอดที่เจนีวาก็ได้สร้างความหวังใหม่แก่ชาวโลกว่าอย่างน้อยแม้ต่างอุดมการณ์ก็ยังสามารถพูดกันได้ด้วยดี การประชุมสุดยอดครั้งนั้นได้กำหนดรูปแบบใหม่ของความสัมพันธ์ระหว่างโลกเสรีกับโลกคอมมิวนิสต์ เพราะความหวาดระแวงแก่ก่อนที่อยู่อีกฝ่ายเป็นมหันตภัยต่อตนนั้นได้มลายหายไป มิตรไมตรีปรากฏเด่นชัดแม้จะโดยฉิวเฟินและโอกาสที่สองฝ่ายจะห้าหน้ากระทำศึกสงครามต่อกันก็ได้ลดน้อยลงด้วย ถึงกระนั้น ครุสเชฟเองได้เคยวิจารณ์การประชุมครั้งนั้นว่าเป็นการประชุมที่ประสบความสำเร็จล้มเหลวเหมือนต้องสาปตั้งแต่เริ่มต้นแล้ว¹⁰ ทั้ง ๆ ที่การประชุมครั้งนั้นเป็นประโยชน์แก่รัสเซียมากมิใช่น้อยเลยทีเดียว สปีริตเจนีวา (Spirit of Geneva) ได้ทำให้ภาวะการอยู่โดดเดี่ยวของรัสเซียสิ้นสุดลงและทำให้ทั่วโลกเห็นว่า รัสเซียมีเหตุมีผลพอที่จะเจรจาความกันได้¹¹ รัสเซียเองก็พึงพอใจที่ได้เห็นการผ่อนคลายความตึงเครียด สหรัฐอเมริกานิ่งเงียบต่อการที่ยุโรปตะวันออกตกเป็นรัฐบริวารของรัสเซีย และโลกที่สามที่ไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดก็มองว่ารัสเซียตั้งตนเป็นกลาง การทูตรัสเซียที่เจนีวานับว่าประสบความสำเร็จในแง่ดังกล่าว แม้การประชุมของรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศของสัมพันธมิตรในเดือนกันยายน จะล้มเหลวก็ตาม โดยเฉพาะข้อเสนอของที่ประชุมที่จะให้มีการเลือกตั้งทั่วไปในเยอรมนีทั้งสองฝ่าย รัสเซียได้ให้คำตอบว่ายังไม่สมควรแก่กาล ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากความวิตกของฝ่ายรัสเซียเองว่า ถ้ายินยอมให้มีการเลือกตั้งทั่วไปเยอรมนีตะวันออกอาจลงมติเป็นรัฐเสรีประชาธิปไตยมากกว่าคอมมิวนิสต์ ยิ่งงอย่างเช่นนี้จะเป็นอันตรายต่อรัสเซียและรัฐบริวาร

อาจจะกล่าวได้ว่า ใน ค.ศ. 1955 รัสเซียมีฐานะมั่นคงมาก และโอกาสที่จะปฏิวัติโลกด้วยวิธีการต่อสู้โดยกำลังได้ลดน้อยลงมากแล้ว รัสเซียมีวิถีทางเดียวที่จะดำรงมั่นในฐานะอำนาจและผลประโยชน์ส่วนตน คือ การสมานฉันท์เป็นมิตรไมตรี (Détente – การผ่อนคลายความตึงเครียดระหว่างประเทศ) กับโลกเสรี โดยนัยนี้ ครุสเชฟจึงถือว่า การประชุมสุดยอดครั้งนั้นเป็นการทูตขั้นตอนสำคัญที่ทลายปราการขวางกั้น (Break through) สัมพันธภาพระหว่างประเทศอันขึ้นอยู่บนพื้นฐานแห่งความปรารถนาในสันติภาพ¹²

แม้ปัญหาเยอรมนีไม่ยุติในการประชุมสุดยอด รัสเซียก็ไม่ย่อท้อที่จะพยายามเจรจากับโลกเสรีต่อไป รัสเซียพยายามเกลี้ยกล่อมให้เยอรมนีตะวันตกเห็นชอบด้วยการมีทั้งเยอรมนีตะวันตกและเยอรมนีตะวันออก และเห็นชอบกับการเปิดการค้าขายระหว่างสองประเทศหลังจากที่ได้ปิดล้อมการค้ามาช้านาน ความพยายามสำเร็จผลมาก เมื่อประธานาธิบดี

¹⁰ Joseph L. Nogee and Robert H. Donaldson. **Soviet Foreign Policy Since World War II** (N.Y. Pergamon Press, 1982). p. 97.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid., p. 28.

คอนราด อาเดเนาอี (Konrad Adenauer) ได้เยือนรัสเซียในเดือนกันยายน ค.ศ. 1955 และได้เสนอให้ความช่วยเหลือทางการเงินแก่รัสเซียเพื่อแลกกับการที่รัสเซียยินยอมให้มีการรวมประเทศเยอรมนี แต่รัสเซียปิดข้อเสนอนี้ เพราะรัสเซียกำหนดนโยบายมาแต่ต้นแล้วว่า จะไม่มีการยินยอมให้เยอรมนีตะวันออกหลุดลอยออกไปจากโลกคอมมิวนิสต์ อันจะเป็นเยี่ยงอย่างแก่รัฐบาลให้เจริญรอยตามเป็นปฏิกริยาลูกโซ่ ซึ่งหมายถึงการสิ้นสุดระบบรัฐบาลอันเป็นสัญลักษณ์แห่งอำนาจรัสเซียและคอมมิวนิสต์

การเจรจาระหว่างรัสเซียกับโลกเสรีเป็นการเจรจาที่มีจุดยืนเด่นชัด มหาอำนาจตะวันตกต้องการให้เยอรมนีรวมประเทศ ซึ่งรัสเซียไม่ยินยอม มหาอำนาจตะวันตกต้องการสร้างความมั่นคงในยุโรป และต้องการให้มีการลดกำลังรบ ความต้องการเหล่านั้นเป็นคนละเรื่องกับการที่มหาอำนาจตะวันตกยังคงห้ามการค้าขายสินค้ายุทธศาสตร์กับรัสเซีย ส่วนรัสเซียเองก็ได้ประกาศเจตนารมณ์ชัดเจนว่า ต้องการกลุ่มประเทศยุโรปที่มีได้เป็นคอมมิวนิสต์ให้ตั้งตนเป็นกลางและยกเลิกการมีฐานทัพต่างชาติในดินแดนยุโรป เมื่อต่างมีเจตนารมณ์สวนทางกัน และไม่มีหนทางที่จะยุติความได้ตามที่ประสงค์ รัสเซียได้เปลี่ยนวิธีการแก้ไขปัญหาเยอรมนี ด้วยการติดต่อเจรจากับเยอรมนีตะวันตกโดยตรง ได้มีการทำข้อตกลงการค้า และการเปิดความสัมพันธ์ทางการทูตต่อกัน แต่ข้อตกลงนั้นมิได้แก้ปัญหาเยอรมนีตรงจุดนัก รัสเซียได้พยายามใช้เชิงการทูตทาบหามหาอำนาจที่ละประเทศ ในฤดูใบไม้ผลิปี ค.ศ. 1956 บุลกานินและครุสเชฟฟ์ได้ไปเยือนกรุงลอนดอน แต่ประสบความล้มเหลวในการที่จะโน้มน้าวใจอังกฤษให้ยกเลิกการห้ามค้าขายสินค้ายุทธศาสตร์แก่รัสเซีย แม้แต่การเจรจากับฝรั่งเศสก็ ไม่ประสบความสำเร็จเท่าใดนักเช่นกัน

นอกจากการมีความสัมพันธ์อันดีงามกับบรรดามหาอำนาจในโลกเสรีแล้ว รัสเซียยังแสดงความเป็นประเทศที่ใฝ่สันติภาพให้เป็นที่ประจักษ์ในโลกเสรีอีก โดยการเจรจากันดีกับฟินแลนด์ ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1955 รัสเซียคืนฐานทัพเรือพอร์ตกาลา (Porkkala) ให้แก่ฟินแลนด์ และทำสนธิสัญญาว่าด้วยความช่วยเหลือร่วมกัน (Treaty of Mutual Assistance) การคืนดีกับฟินแลนด์นั้นจักเป็นตัวอย่างให้ประเทศต่าง ๆ ที่ไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดที่สำคัญคือ กลุ่มประเทศในสแกนดิเนเวียและยุโรปตะวันตกเห็นประโยชน์จากการถอนนโยบายเป็นกลาง

ถ้าไม่นับเนื่องเรื่องปัญหาเยอรมนีและการลดกำลังรบแล้ว โดยทั่วไปความสัมพันธ์ระหว่างรัสเซียกับโลกเสรีได้ดำเนินไปในระดับที่นับว่าดีพอควร อย่างน้อยการสมานฉันท์ต่อกันย่อมเป็นประโยชน์แก่ทุกฝ่ายอย่างแน่นอน รัสเซียน่าจะพึงพอใจการทูตของตนเป็นอย่างดี ถ้าไม่มีปัญหาเกินคาดคิดเกิดขึ้นในแวดวงโลกคอมมิวนิสต์ของตนจนกลายเป็นจุดอ่อนในการเจรจาต่อรองอำนาจและผลประโยชน์ในวงการเมืองโลก

โลกคอมมิวนิสต์ระหว่าง ค.ศ. 1953-55

นับตั้งแต่รัสเซียได้จัดตั้งระบบบริวารขึ้นในยุโรปตะวันออกตั้งแต่ ค.ศ. 1944 รัสเซียต้องเผชิญปัญหาการจำกัดนิยามความสัมพันธ์กับบริวารของตนมาก เพราะในด้านหนึ่ง รัสเซียต้องการที่จะให้โลกคอมมิวนิสต์มีเอกภาพความเป็นปึกแผ่นโดยปราศจากข้อพิพาทเรื่องอุดมการณ์หรือเรื่องใด ๆ ซึ่งจะลบภาพดุลประสานแห่งโลกคอมมิวนิสต์ แต่ในอีกด้านหนึ่งนั้น โลกคอมมิวนิสต์ได้ประสบปัญหาแล้วตั้งแต่เริ่มแรก ซึ่งได้พัฒนาไปสู่ระบบความสัมพันธ์หลายเส้า (Polycentrism) เมื่อสตาลินถึงแก่กรรมใน ค.ศ. 1953

คณะผู้นำใหม่ของรัสเซียได้ตระหนักถึงเอกภาพของโลกคอมมิวนิสต์และปรารถนาอย่างยิ่งยวดที่จะผนึกความเป็นปึกแผ่นและเอกภาพกับจีนเป็นเบื้องต้น อันจะมีผลอย่างใหญ่หลวงต่อรัสเซียในการต่อรองกับโลกเสรี อีกประการหนึ่ง การชิงอำนาจกันเองในหมู่คณะผู้นำรัสเซียย่อมมีส่วนเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างรัสเซียกับจีนด้วย เพราะบรรดาผู้นำรัสเซียหลายฝ่ายล้วนแสวงหาความสัมพันธ์จากจีน และยินยอมที่จะให้ผลประโยชน์ตอบแทนเพื่อแลกกับเสียงสนับสนุนของจีน สัมพันธภาพระหว่างจีนกับรัสเซียจึงค่อนข้างจะแน่นแฟ้นมาก จีนได้เลื่อนฐานะของตนในการมีความสัมพันธ์กับรัสเซีย จากเดิมเป็นมิตรประเทศผู้อ่อนอาวุโส (Junior Partner) มาเป็นมิตรที่เสมอภาคกัน รัสเซียสนใจจีนมากขึ้นกว่าในสมัยสตาลินมาก และสนับสนุนให้จีนเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ การเอื้อประโยชน์มากมายแก่จีนและยกย่องจีนเท่าเทียมกับรัสเซียเช่นนั้น เป็นสิ่งที่เกือบจะเหลือเชื่อและเกือบจะเป็นไปมิได้เลย เพราะสตาลินจะไม่ยินยอมเช่นนั้น

ในวันที่ 26 มีนาคม ค.ศ. 1953 รัสเซียได้ทำข้อตกลงกับจีนเรื่องความช่วยเหลือทางการค้าและเศรษฐกิจ ระบุการให้ผู้เชี่ยวชาญ บุคลากร และความช่วยเหลือทางวัตถุแก่จีน เป็นการให้เปล่าที่มีส่วนทำให้จีนพัฒนาอุตสาหกรรมและการทหารได้รวดเร็วขึ้นมาก¹³ เมื่อครุสเชฟเริ่มมีอำนาจในรัสเซีย ครุสเชฟก็เอากเอาใจยกย่องจีนเป็นมิตรประเทศที่ต่างก็มีผลประโยชน์ร่วมกัน แต่ในขณะเดียวกัน รัสเซียก็ตระหนักดีว่า จีนมีความทะเยอทะยานจะแข่งอำนาจกับรัสเซียในโลกคอมมิวนิสต์มาก ดังจะเห็นได้จากการที่จีนแสดงบทบาทนำ (major world actor) ในสงครามเกาหลีและสงครามเวียดนามจนเกินหน้าเกินตารัสเซีย จีนแสดงบทบาทเป็นผู้นำในการทำสนธิสัญญาสันติภาพที่ประชุมเจนีวาใน ค.ศ. 1954 ตลอดจนจนแสดงความเป็นผู้นำเอเชีย โดยประกาศนโยบายอยู่ร่วมกันโดยสันติ ณ เมืองนิวเดลี (New Delhi) ในอินเดีย (มิถุนายน ค.ศ. 1954) และที่เมืองบันดุง (Bandung ในอินโดนีเซีย) ซึ่งมีการประชุมกลุ่ม

¹³Ulam p. 549.

ประเทศที่ไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด เป็นการแสดงความเป็นอิสระในการดำเนินการต่างประเทศไม่ขึ้นต่อโลกคอมมิวนิสต์ อีกทั้งรัฐบาลที่สำคัญของจีนได้เชื่อมมิตรประเทศที่ไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดด้วยบทบาทของจีนย่อมเป็นเรื่องที่รัสเซียจะนิยมชมชื่นมิได้อย่างแน่นอน ยิ่งกว่านั้น ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1954 จีนยังคงยิงกราดเกาะรอบนอกของไต้หวันโดยมิได้ปรึกษาหารือรัสเซีย ทั้ง ๆ ที่เรื่องเช่นนี้ย่อมเสี่ยงต่อการผลักดันให้รัสเซียต้องเผชิญหน้ากับสหรัฐอเมริกาผู้ปกป้องไต้หวัน การแสวงหามิตรไมตรีกับโลกที่สามและแสดงความก้าวร้าวต่อโลกเสรีเช่นนั้น ย่อมเป็นพฤติกรรมนอกคำสั่งและนอกเหนือนโยบายของรัสเซียโดยสิ้นเชิง รัสเซียย่อมไม่พึงพอใจแต่จำต้องอดกลั้น เพราะจำเป็นต้องพึ่งพาเงินมาก ดังจะเห็นได้ว่า ครุสเชฟได้ไปเยือนกรุงปักกิ่ง เป็นการแสดงถึงสิ่งผิดปกติที่ผู้นำรัสเซียภายหลังสมัยสตาลินนิยมประพฤติปฏิบัติ คือ การที่รัสเซียเป็นฝ่ายไปหาจีนและเสนอความช่วยเหลือแก่จีนเอง รัสเซียจะคิดอ่านทำการใดย่อมต้องพึ่งพาอาศัยความสนับสนุนของจีนมาก¹⁴ มิใช่ว่าจีนเป็นฝ่ายอยู่ในโอวาทรัสเซียดังเช่นในสมัยสตาลิน

ในวันที่ 12 ตุลาคม ค.ศ. 1954 รัสเซียได้ทำข้อตกลงกับจีน โดยมีความสำคัญดังนี้.-

1. รัสเซียขยายสินเชื่อระยะยาวประมาณ 520 ล้านดอลลาร์รัสเซียให้แก่จีน รวมทั้งอุปกรณ์ต่าง ๆ
2. รัสเซียให้เงินทุน 400 ล้านดอลลาร์รัสเซียเพื่อสร้างโรงงานอุตสาหกรรม 15 แห่ง และที่ดำเนินการอยู่อีก 141 แห่ง
3. รัสเซียช่วยสร้างเส้นทางรถไฟเชื่อมทั้งสองประเทศ
4. รัสเซียสละหุ้นในบริษัทร่วมหุ้น (Joint stock companies) 4 แห่ง โดยกำหนดสละหุ้นส่วนในวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1955
5. รัสเซียให้ความช่วยเหลือในโครงการอุตสาหกรรมเหมืองแร่ในมณฑลซินเกียง และโครงการอุตสาหกรรมต่อเรือในเมืองท่า เดเรน
6. รัสเซียยุติการยึดครองเมืองท่าพอร์ต อาเธอร์ และกำหนดมอบคืนเมืองให้จีนในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1955

ตามข้อตกลงนั้น จะเห็นได้ว่า จีนเป็นฝ่ายได้ผลประโยชน์มากพอควร รัสเซียผ่อนปรนแก่จีนมากแม้จนถึงการเห็นชอบกับการที่จีนดำเนินนโยบายอยู่ร่วมกันโดยสันติอย่างเป็นเอกเทศ อีกทั้งยังยินยอมเห็นพ้องกันในการดำเนินนโยบายต่างประเทศต่อโลกภายนอกที่

¹⁴ ibid., p. 555

จะยึดถือหลักการปรึกษาหารือเป็นเบื้องต้นมูลฐาน (Consultation Basis) ในทุกเรื่องทุกกรณีที่เกี่ยวข้องกับอำนาจและผลประโยชน์ของทั้งสองฝ่ายและของโลกคอมมิวนิสต์ โลกคอมมิวนิสต์จะยึดถือหลักห้าประการของการอยู่ร่วมกันโดยสันติแบบจีน การที่รัสเซียยินดีให้มีการปรึกษาหารือก่อนเป็นเรื่องที่นับว่าสำคัญมาก เพราะการกำหนดนโยบายของรัสเซียแต่เดิมไม่เคยต้องปรึกษารัฐบริวารหรือจีนมาก่อน การปรึกษาหารือจึงเป็นการลดตัวลงไปเท่ากับจีน และทำให้จีนเกิดความทะเยอทะยานที่จะ “แข่งบุญบารมี” ด้วยในโลกคอมมิวนิสต์ อย่างไรก็ตาม ข้อตกลงนั้นมีข้อหนึ่งที่ทำให้ทั่วโลกนอนตาไม่หลับคือ การที่รัสเซียจะให้ความช่วยเหลือทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแก่จีน และสัญญาจะให้แบบอย่างนิวเคลียร์ด้วย (Nuclear sample) ซึ่งจะเป็เบื้องต้นไปสู่การพัฒนาอาวุธนิวเคลียร์ภายใต้การแนะนำของรัสเซีย ความช่วยเหลือดังกล่าวทุกด้านเป็นสิ่งที่จีนจะไม่มีวันคาดคิดได้เลยว่าจะมีโอกาสได้รับจากรุสเซียในสมัยสตาลิน

มีข้อควรสังเกตว่า แม้รัสเซียจะแสดงความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือจีนมากมายดังกล่าว แต่รัสเซียมิได้เอื้อประโยชน์แก่จีนแบบ “ให้เปล่า” จีนจะต้องชดเชยให้แก่รัสเซียที่ยอมสละผลประโยชน์อธิปไตยและการให้ความช่วยเหลือแก่จีน ด้วยการตอบแทนเป็นสินค้าและบริการแก่รัสเซีย ความจริงข้อนี้ทำให้จีนยอมไม่รู้สึกรบกวนใจในความช่วยเหลือของรัสเซียเท่าใดนัก อีกทั้งการที่รัสเซียเองยังคงยืนยันที่จะให้จีนต้องชำระคืนความช่วยเหลือทุกประการที่รัสเซียให้แก่จีนในระหว่างสงครามเกาหลี และการที่รัสเซียเพิกเฉยต่อข้อเรียกร้องของจีนที่จะให้มีการเจรจาเรื่องสถานภาพของมองโกเลีย¹⁵ ตลอดจนความช่วยเหลือทางทหารแก่จีนโดยมีจุดประสงค์ที่จะควบคุมจีนและพัฒนากองทัพจีนให้ต้องพึ่งพาอาวุธรัสเซีย เหล่านี้ล้วนเป็นสาเหตุอันล้าลึกที่ทำให้จีนไม่พอใจเป็นอย่างยิ่ง ข้อตกลงปี 1954 จึงมิได้เป็นข้อตกลงที่ดีสำหรับจีนในทุกแง่ทุกมุมดังที่คาดหวัง แม้ว่าข้อตกลงนี้จะผูกมัดเป็นพันธมิตรต่อกันที่มีผลระยะยาวนาน¹⁶ สัมพันธภาพระหว่างจีนกับรัสเซียยังคงขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่นแวดล้อมเป็นเครื่องกำหนดที่สำคัญ ถึงกระนั้น ระหว่าง ค.ศ. 1953-56 เป็นที่แน่นอนได้ว่า รัสเซียเป็นฝ่ายกระตือรือร้นที่จะผูกมิตรกับจีนให้แน่นแฟ้นมากกว่า ทั้งนี้ เหล่ารัฐบริวารยอมตระหนักได้ดีถึงข้อเท็จจริงดังกล่าว

ยอมเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ว่า สตาลินคือผู้ลิขิตชะตากรรมยุโรปตะวันออกให้กลายเป็นรัฐบริวารของรัสเซีย แต่วิธีการบังคับให้ยุโรปตะวันออกสยบ

¹⁵Brzezinski, p. 171

¹⁶Ulam., p. 555.

ต่อรัสเซียย่อมมีหลายวิธีการหลากหลาย อาทิเช่น การรวมยุโรปตะวันออกเป็นส่วนหนึ่งของรัสเซียเลย คือเป็นแบบสหภาพสาธารณรัฐ (Union Republic) หรือการกำหนดตัวบุคคลเป็นผู้นำปกครองที่สยบต่อนโยบายของรัสเซีย โดยผู้นำเหล่านั้นย่อมเป็นเพียงหุ่นเชิด หรือวิธีการยินยอมให้ยุโรปตะวันออกมีอิสระในการปกครองตนเองอย่างมีขอบเขตจำกัดโดยรัสเซียยังคงมีอิทธิพลเหนือยุโรปตะวันออกและชี้แนะให้เจริญรอยตามจุดประสงค์และนโยบายของรัสเซีย วิธีการดังกล่าวล้วนสะท้อนข้อเท็จจริงว่า รัสเซียนั้นได้กำหนดให้ยุโรปตะวันออกมีฐานะอยู่กึ่งกลางระหว่างการเป็นรัฐบริวาร (Satellites) และการเป็นเขตอิทธิพล (Sphere of Influence) สตาลินเองได้กำหนดเทคนิคในการควบคุมรัฐบริวารตามความเหมาะสมของแต่ละรัฐ และมักเปลี่ยนแปลงวิธีการหลายครั้ง เทคนิคเช่นนั้นเป็นสิ่งที่ทายาทของเขาสุดวิสัยที่จะยึดถือปฏิบัติตามได้เช่นอย่างเขา เพราะมีปัจจัยแวดล้อมมากมายที่เป็นเครื่องกำหนดให้ผู้นำรัสเซียต้องดำเนินนโยบายที่มีลักษณะยืดหยุ่นต่อยุโรปตะวันออก

อสังกรรมของสตาลินมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างรัสเซียกับรัฐบริวารมาก เพราะสตาลินคือสัญลักษณ์แห่งพลังสามัคคีของโลกคอมมิวนิสต์ พรรคคอมมิวนิสต์ทุกหนแห่งและรัฐคอมมิวนิสต์ทั่วโลกล้วนสยบต่อคำสั่งการของสตาลินเสมอมา เมื่อปราศจากสตาลิน พลังสามัคคีของโลกคอมมิวนิสต์ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันก็ค่อย ๆ สลายตัวลง¹⁷ โลกคอมมิวนิสต์ที่เคยมีศูนย์กลางอยู่ที่มอสโก ได้เพิ่มศูนย์กลางอำนาจอีกหลายแห่ง ความนิยมที่จะมีความสัมพันธ์หลายเสา (Polycentrism) นั้นกลายเป็นความจริงที่ต้องยอมรับกันในทศวรรษที่ 1960

จริงอยู่ อสังกรรมของสตาลินมิได้ก่อเกิดการสลายตัวของระบบสตาลิน (Stalin System) ในฉับพลันทันทีทันใด แต่อสังกรรมนั้นได้ทำให้ระบบสตาลินขาดปัจจัยตัวบุคคลที่จะก่อเกิดผลทางจิตวิทยา เหมือนลูกตัดปีกหางให้ง่อยเปลี้ยเสียขา กล่าวคือ ระบบสตาลินเป็นที่ขำเกรงและหวาดกลัว เพราะระบบนั้นมีตัวบุคคลคือ สตาลิน เป็นหลักให้เป็นที่หวาดกลัวเมื่อขาดสตาลิน ระบบสตาลินเหมือนผีหัวขาดหรือคนที่ถูกตัดหัวแล้วไร้วิญญาณและไร้อำนาจอันเป็นที่เคยขำเกรงมาช้านาน บรรดาสถาบันแห่งอำนาจรัสเซียในบรรดารัฐบริวารและกรอบทฤษฎีที่เคยเป็นเครื่องกำหนดสัมพันธ์ภาพระหว่างรัสเซียกับบริวาร ล้วนต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพความเปลี่ยนแปลงแห่งสถานการณ์และปัจจัยอื่นแวดล้อม การผูกขาดอุดมการณ์และอำนาจในรัฐบริวารตามระบบสตาลินต้องล่าถอยเปิดหนทางให้แก่การพึ่งพาอุดมการณ์มากขึ้น เพราะลัทธินิยมสตาลิน (Stalinism) ซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่ต้องขึ้น

¹⁷ Rauch, p 427

อยู่กับอำนาจมากจนลัทธินิยมstadalinไม่สามารถจะดำเนินการจัดการกับสถานการณ์ภายหลังสมัยstadalinได้ตามคำฟั่ง¹⁸ เอกภาพแห่งอุดมการณ์และอำนาจตามระบบstadalinต้องสลายตัวลงเมื่อสิ้นstadalinไปประมาณ 4 ปี

เมื่อปราศจากstadalin รัสเซียต้องปรับเปลี่ยนลักษณะสัมพันธ์ภาพกับรัฐบริวาร และต้องแสวงหาอุดมการณ์ที่เหมาะสมเพื่ออธิบายเหตุผลความถูกต้องชอบธรรมของนโยบายอันพึงมีต่อโลกคอมมิวนิสต์ ลัทธินิยมมาร์กซ์มีได้ให้ทฤษฎีอันใดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐคอมมิวนิสต์ ยกเว้นทฤษฎี “ชนชั้นกรรมาชีพสากลนิยม” (Proletarian Internationalism) ซึ่งก็อ้างถึง เอกภาพแห่งชนชั้นกรรมาชีพ โดยมีได้ค้ำนึ่งเชื้อชาติภาษาและวัฒนธรรม ลัทธินิยมเลนินก็ถือว่า ลัทธิชนชั้นกรรมาชีพสากลนิยมนั้นเป็นความคิดแห่งสงครามปฏิวัติ กล่าวคือ การต่อสู้ของชนชั้นกรรมาชีพในประเทศหนึ่งโดยอ้อมต้องค้ำนึ่งถึงประโยชน์แห่งการต่อสู้ของชนชั้นกรรมาชีพระดับโลกเป็นเบื้องต้นมูลฐาน และชัยชนะของชนชั้นกรรมาชีพในประเทศโดยอ้อมเป็นเครื่องเสริมส่งไปถึงการปฏิวัติในแห่งอื่น ๆ ด้วย ชนชั้นกรรมาชีพต้องช่วยเหลือกันในการปฏิวัติโลกให้เป็นคอมมิวนิสต์ เมื่อรัสเซียได้กลายเป็นรัฐคอมมิวนิสต์ไปแล้ว ลัทธิชนชั้นกรรมาชีพสากลนิยมได้ถูกตีความหมายว่า หมายถึงการอุทิศกายใจเพื่อรัสเซียซึ่งเป็นปฏิภุมิแห่งลัทธิสังคมนิยม เป็นการมองมุ่งเกี่ยวพันกับนโยบายของรัสเซียบนพื้นฐานแห่งการช่วยเหลือร่วมกันและร่วมมือกัน stadalinได้ขยายลัทธินิยดังกล่าวให้ครอบคลุมความสัมพันธ์ระหว่างรัสเซียกับรัฐบริวารและได้กำหนดให้ลัทธินี้เป็นระบบ เรียกว่า ระบบแห่งรัฐกรรมาชีพ (System of proletarian states)

เมื่อไรstadalin รัสเซียต้องเผชิญกับความจำเป็นที่จะต้องยอมรับความจริงว่า รัฐบริวารต้องการความเป็นอิสระในการปกครองตนเองมากขึ้น ปัญหาที่มีอยู่แต่เพียงว่า รัสเซียจะยินยอมให้รัฐบริวารมีความเป็นอิสระมากน้อยเพียงใด การที่รัฐบริวารเป็นไทแก่ตัวนั้นมิได้เป็นจุดประสงค์ของรัสเซีย รัสเซียยินยอมที่จะปรับเปลี่ยนวิธีการ จากเดิมที่stadalinควบคุมรัฐบริวารทุกฝีก้าวมาเป็นการมีความสัมพันธ์ต่อกันโดยรัสเซียมีอิทธิพลครอบงำ รัฐบริวารมีสิทธิ์ดำเนินการปกครองตนเองให้มีวิธีการแตกต่างจากรัสเซียได้ แต่จะแตกต่างอย่างไรและมีขีดกันเพียงใดเป็นข้อควรพิจารณากำหนดให้แน่ชัด ซึ่งเป็นข้อที่รัสเซียมิได้ระบุให้เป็นที่ประจักษ์แก่รัฐบริวาร

อย่างไรก็ตาม หลักการแห่งอำนาจอธิปไตย (Principle of sovereignty) และหลักการแห่งเอกภาพนั้นย่อมมีความขัดแย้งแตกต่างกัน แม้จะเป็นสองหลักการของลัทธิชนชั้นกร-

¹⁸ Brzezinski, p. 155

มาชีพสากลนิยม เพราะเอกภาพแห่งโลกคอมมิวนิสต์ไม่ยินยอมให้สมาชิกมีอำนาจอธิปไตยตามที่ปรารถนาได้ ดังจะเห็นได้จากวิกฤตการณ์เชโกสโลวะเกียแห่งปี 1968 ที่รัสเซียได้ย้าความสำคัญของการช่วยเหลือต่อกันฉันพี่น้องในโลกคอมมิวนิสต์ตามที่เบรสเนฟได้ประกาศหลักการไว้ใน ค.ศ. 1969 ว่า “พรรคคอมมิวนิสต์แต่ละพรรครับผิดชอบในการกระทำของตนต่อชนชั้นกรรมาชีพและต่อประชาชนและในขณะเดียวกัน รับผิดชอบต่อชนชั้นกรรมาชีพสากลด้วย”

รัสเซียได้อธิบายให้เหตุผลของการที่ต้องเข้าแทรกแซงทางทหารในวิกฤตการณ์แห่งเชโกสโลวะเกียว่า ประเทศคอมมิวนิสต์นั้นมีอำนาจอธิปไตยที่มีขอบเขตจำกัด (Limited sovereignty) เพราะต้องรับผิดชอบต่อชนชั้นกรรมาชีพสากลด้วย หลักการนี้จะไร้ผลก็เฉพาะเมื่อมีสองปัจจัยกำกับเท่านั้น คือ โลกเสรีปกป้องประเทศคอมมิวนิสต์นั้น และลัทธิชาตินิยมภายในประเทศนั้น แต่โดยความเป็นจริงทางการเมืองโลกแล้ว โลกเสรีเองไม่สามารถจะยับยั้งรัสเซียมิให้ครอบงำยุโรปตะวันออกได้ นับตั้งแต่ ค.ศ. 1944 โลกเสรีได้แต่จับตาดูรัสเซียสร้างระบบรัฐบวัวร์ และจำต้องยอมรับสภาพความเป็นจริงนั้นโดยปริยาย

ตั้งแต่แรกเริ่มแล้วที่รัสเซียเพียรพยายามจะควบคุมรัฐบวัวร์อย่างใกล้ชิด ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1947 รัสเซียได้จัดตั้งสำนักงานสารนิเทศคอมมิวนิสต์ขึ้นที่เมืองสกลาสคาพอเรบา (Szkłaska Poreba) ซึ่งเป็นเมืองชายทะเลใกล้เมืองวอร์ซอ ในระยะนั้นผู้ที่ทักท้วงมิให้รัสเซียครอบงำโลกคอมมิวนิสต์คือวีรบุรุษโปแลนด์ชื่อ นายวลาดิสลอ โกมุลกา (Władysław Gomułka) และผู้ที่สนับสนุนอย่างแข็งขันนำประหลาดคือ ตีโต แห่งยูโกสลาเวีย สำนักงานสารนิเทศคอมมิวนิสต์มีหน้าที่ส่งเสริมการปฏิวัติโลก โดยแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารในหมู่พรรคคอมมิวนิสต์ในยุโรปตะวันออก สำนักงานนี้มีได้เป็นองค์กรกำหนดวินิจฉัยนโยบายดังเช่นองค์กรคอมินเทอร์น สำนักงานสารนิเทศคอมมิวนิสต์มุ่งหมายที่จะควบคุมรัฐบวัวร์มากกว่าเพื่อมิให้ดำเนินนโยบายต่อต้านนิยมและเอนเอียงเป็นอิสระจากรัสเซีย และมีหน้าที่กระตุ้นอัตราการยึดอำนาจรัฐในเชโกสโลวะเกียและฮังการีให้เร็วยิ่งขึ้น¹⁹ สำนักงานสารนิเทศคอมมิวนิสต์นี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นของระบบรัฐบวัวร์ที่มีเอกภาพและพัฒนาการจนสมบูรณ์แบบใน ค.ศ. 1953 เพราะรัฐบวัวร์ได้พัฒนาประเทศในลักษณะของการปฏิวัติการเมืองและเศรษฐกิจไปสู่การเป็นรัฐคอมมิวนิสต์ที่เป็นบวัวร์รัสเซีย ศัตรูทางการเมืองภายในถูกกำจัดกวาดล้างจนหมดสิ้นและลัทธิเสรีนิยมของปวงประชาได้ถูกขจัดด้วย รัฐบวัวร์ได้ใช้รัฐธรรมนูญแบบรัสเซียเป็นแม่แบบและดำเนินการปกครองแบบเผด็จการโดยพรรคคอมมิวนิสต์เพียง

¹⁹Nogee, p. 196

พรรคเดียว ผู้นำคอมมิวนิสต์ผู้ใดมีที่ทำการชาติถูกขจัดออกไป ผู้ที่เข้าไปแทนที่ เป็นผู้ที่จะต้องเป็นทั้งคอมมิวนิสต์และจงรักภักดีต่อรัสเซียเท่านั้น ทั้งนี้ ผู้ที่ถูกตราหน้าว่าชาตินิยมนั้นมีเคยแสดงที่ท้าวว่าจะแข็งข้อต่อรัสเซียแต่อย่างใด เพียงแต่เป็นที่คาดคะเนว่ามีศักยภาพพอที่จะแข็งข้อได้ในภายภาคหน้า การกำจัดศัตรูทางการเมืองในรัฐบริวารที่นับว่ารุนแรงที่สุดคือ การกำจัดศัตรูทางการเมืองในบัลแกเรีย เชโกสโลวะเกีย รูเมเนียและโปแลนด์ พร้อม ๆ กับการกำจัดศัตรูทางการเมืองนั้น รัฐบริวารได้ดำเนินนโยบายไปสู่การสร้างระบบสังคมนิยมแบบรัสเซีย ซึ่งได้แก่ ระบบนารวม การพัฒนาอุตสาหกรรม การกำหนดแผนเศรษฐกิจห้าปี และแผนงบประมาณ

รัสเซียได้ครอบงำยุโรปตะวันออกโดยเฉพาะการครอบงำทางการเมือง ซึ่งย่อมรวมไปถึงการเอารัดเอาเปรียบทางเศรษฐกิจ และการอ้างถึงลัทธิชนชั้นกรรมาชีพสากลนิยมด้วยที่สำคัญคือ การครอบงำทางเศรษฐกิจ ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1949 รัสเซียได้ทำสนธิสัญญากับบรรดารัฐบริวาร เรียกว่า สนธิสัญญาว่าด้วยความร่วมมือกันทางเศรษฐกิจ (The Council on Mutual Economic Cooperation มีชื่อย่อว่า COMECON) สนธิสัญญานี้เป็นเครื่องมือสำคัญที่เปิดโอกาสให้รัสเซียครอบงำผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของรัฐบริวารได้อย่างถูกต้องชอบธรรมโดยนิตินัย ระบบการค้าระหว่างรัสเซียกับรัฐบริวารได้ใช้ระบบเงินตราสกุลรัสเซีย เท่ากับเปิดโอกาสให้รัสเซียเป็นผู้กำหนดอัตราค่าแลกเปลี่ยนเงินตราแต่ผู้เดียว สัญลักษณ์แห่งการครอบงำทางเศรษฐกิจที่เห็นชัดเจนคือ การที่รัสเซียใช้วิธีการถือหุ้นในบริษัทที่เรียกว่า บริษัทร่วมหุ้น (Joint stock company) กับประเทศบริวาร และรัสเซียดำเนินกิจการอุตสาหกรรมที่สำคัญของรัฐบริวารด้วย ระหว่าง ค.ศ. 1945-56 รัสเซียได้ประโยชน์จากเศรษฐกิจของรัฐบริวารประมาณ 20,000 ล้านดอลลาร์อเมริกัน²⁰ ในด้านการครอบงำทางการเมือง ระบบสังคมนิยมแบบสตาลินเน้นหนักการเป็นหนึ่งที่มีรัสเซียเป็นศูนย์กลางกลุ่มโซเวียต (Soviet Bloc) สตาลินได้ปกครองโลกคอมมิวนิสต์เสมือนเป็นจักรวรรดิของตน สตาลินเป็นผู้กำหนดตัวบุคคลที่จะเป็นผู้นำทุกระดับของพรรคและรัฐบาลของรัฐบริวาร สตาลินควบคุมทั้งพรรคและรัฐบาล ตลอดจนกองทัพและตำรวจลับของรัฐบริวาร เอกอัครราชทูตของรัสเซียประจำประเทศรัฐบริวารล้วนมีอำนาจอย่างกว้างขวางในรัฐบริวาร สามารถเข้าถึงตัวบุคคลสำคัญระดับสูงได้ทุกเวลา และมีอำนาจบงการบังคับบัญชารัฐบริวารได้ การควบคุมรัฐบริวารเช่นนี้ถือเป็นความจำเป็นเพื่อความมั่นคงและเพื่ออำนาจและเกียรติภูมิของรัสเซียเอง ระบบสังคมนิยมแบบสตาลินในโลกคอมมิวนิสต์จึงเป็นระบบที่ขยายแบบอย่างมาจากรัสเซียที่เน้นการปกครองแบบ “ครอบงำ”

²⁰ Ibid., p. 197.

(‘domination’) โดยผู้ที่ใหญ่กว่าและ “การสยบศิโรราบ (‘subordination’) ของผู้น้อย” ระบบนี้ได้ บังคับใช้อย่างได้ผลในสมัยสตาลิน มีรัฐคอมมิวนิสต์เพียงรัฐเดียวที่บังอาจแข็งข้อท้าทายระบบ สังคมนิยมแบบสตาลิน คือ ยูโกสลาเวีย

ยูโกสลาเวียผู้ถูกตราหน้าว่าเป็นคอมมิวนิสต์นอกคอกนั้น เป็นประเทศคอมมิวนิสต์ ที่เห็นแก่ประโยชน์แห่งประเทศตนเองเหนืออุดมการณ์ ลัทธิคอมมิวนิสต์ของยูโกสลาเวียเป็น ลัทธิคอมมิวนิสต์แบบชาตินิยม (National Communism) เป็นลัทธิที่ส่อให้เห็นความแตกแยก ของโลกคอมมิวนิสต์ตั้งแต่ ค.ศ. 1948 ตีโตแห่งยูโกสลาเวียเป็นบุคคลที่ควรแก่การศึกษา มากในกรณีนี้ เพราะอาจจะถือได้ว่า ไม่มีผู้ใดที่จะเหมือนสตาลินยิ่งไปกว่าตีโต เขาเป็นคอม-มิวนิสต์แบบสตาลิน ชื่อตรงจริงรักภักดีต่อสตาลินมาก เขาสยบต่อสตาลินเท่านั้น ถ้าไม่นับ สตาลินแล้ว ตีโตถือตนเป็นหนึ่งในไม่มีสองในเวทีคอมมิวนิสต์ เขาผลักดันพัฒนายูโกสลาเวีย ให้เป็นประเทศที่มีระบอบประชาธิปไตยแห่งประชาชน (People’s Democracy) ตัวอย่าง ตีโตถึง ขนาดเรียกร้องให้รัฐบริวารรับเอาแบบอย่างรัสเซียและสนับสนุนสำนักงานสารนิเทศคอม-มิวนิสต์ให้เป็นกลไกแห่งการประกันเอกภาพของโลกคอมมิวนิสต์ ตีโตโจมตีวิพากษ์วิจารณ์ ตะวันตกอย่างรุนแรงและดำเนินนโยบายก้าวร้าวมาโดยตลอด

แม้ตีโตจะดีต่อรัสเซียเพียงใด ตีโตย่อมถือประเทศตนเองสำคัญกว่า ตีโตมีความทะเยอ-ทะยานที่จะกลืนกินแอลบานเนียมาก รัสเซียเองก็มิได้ขัดขวางแต่อย่างใด สตาลินถึงขนาด ออกปากอนุญาตว่า “เราตกลงให้ยูโกสลาเวียกลืนกินแอลบานเนีย...เร็วเท่าใดก็ยิ่งดีมากขึ้นเท่านั้น”²¹ ความแตกแยกระหว่างตีโตกับสตาลินได้ทำให้การกลืนกินแอลบานเนียต้องยกเลิกไป สาเหตุแห่ง ความแตกแยกมีประการใดได้บรรยายไปแล้ว ในที่นี้ใคร่แสดงวิธีการที่สตาลินบีบบังคับตีโต

เมื่อสตาลินตระหนักว่าตีโตแข็งข้อกระด้างกระเดื่องคิดเป็นใหญ่ในบอลข่าน สตาลิน ได้คิดหาหนทางกำจัดตีโต โดยการตัดสินใจที่จะสับเปลี่ยนผู้นำพรรคและรัฐบาลของยูโกสลาเวีย ให้เป็นคณะบุคคลที่อยู่ในโอวาทของสตาลินและเป็นกลุ่มบุคคลที่เป็นคู่แข่งสำคัญของตีโต แต่ปรากฏว่าไม่สำเร็จ เพราะในเดือนมีนาคมถึงเดือนเมษายน ค.ศ. 1948 ตีโตสามารถเอาชนะ มติเสียงสนับสนุนของพรรค โดยเฉพาะพรรคมีมติไม่ยินยอมให้รัสเซียอ้างสิทธิ์แทรกแซง กิจการภายในของยูโกสลาเวีย รัสเซียได้ตอบโต้ในที่ประชุมของสำนักงานสารนิเทศคอมมิวนิสต์ ณ เมืองบูคาเรสต์ ในวันที่ 28 มกราคม ค.ศ. 1948 โดยการประณามตีโตอย่างเปิดเผยว่า นอก รัตน์กรโดยเหตุชาตินิยม (Nationalist deviation) สตาลินเองถึงขนาดพุดด้วยความเคียดแค้น

²¹ Ibid., p. 199.

ว่า “ข้าฯ จะกระตือรือร้นน้อย ๆ...และก็จะไม่มีตีโตอีกเลย เขาจะ ‘ตก’”²² การกำจัดตีโตมิได้เป็นการง่ายตายเช่นนั้น ตีโตยังคงเป็นใหญ่ลอยนวลเขี้ยวรัสเซียอยู่ได้โดยเหตุหลายประการที่สำคัญคือ ตีโตเป็นใหญ่ในพรรคและรัฐบาล ควบคุมกองทัพและตำรวจ เขาได้ชื่อว่าเป็นวีรบุรุษกู้เอกราชจากเยอรมนี เป็นที่ยกย่องมากในหมู่ประชาชน และที่สำคัญคือ ยูโกสลาเวียเป็นหนึ่งในไม่กี่ประเทศในยุโรปที่รัสเซียไม่มีกองทัพเข้ายึดครองในปลายสงครามโลก กองทัพยูโกสลาเวียสามารถปกป้องประเทศตนได้ ถ้ารัสเซียคิดจะส่งสอนยูโกสลาเวีย ย่อมจะเป็นการยากโดยปริยาย แต่ก็ไม่ถึงขนาดจะกระทำการมิได้ การที่สตาลินยับยั้งซึ่งใจไม่ส่งกำลังไปล้มอำนาจตีโตตั้งแต่นั้น อาจจะได้ว่า เป็นการตัดสินใจพลาดสำหรับปี ค.ศ. 1948 เพราะเมื่อคิดจะกระทำการใน ค.ศ. 1950 ย่อมเป็นไปได้แล้ว เพราะสถานการณ์โลกเปลี่ยนแปลงไปแล้ว²³

เมื่อพิจารณาให้ถ่องแท้จะเห็นว่า ลัทธิตีโต (Titoism) เป็นลัทธิที่ยืนยันถึงการเป็นหนึ่งไม่มีสองของพรรคคอมมิวนิสต์ในประเทศของตน ลัทธินี้มีได้แสดงการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์และต่อต้านรัสเซียแต่อย่างใด ข้อใหญ่ใจความมีแต่เพียงว่า ใครควรจะเป็นใหญ่ในแผ่นดินยูโกสลาเวีย รัสเซีย หรือ ชาวยูโกสลาเวียอย่างตีโต²⁴ แม้เมื่อแตกแยกกับรัสเซียแล้ว ในขั้นต้น ตีโตยังมีได้สร้างอุดมการณ์แบบตนขึ้น จนปี ค.ศ. 1950 นักทฤษฎีชาวยูโกสลาเวียจึงได้พัฒนาพื้นฐานแห่งอุดมการณ์เพื่อการเมืองยูโกสลาเวีย โดยการประณามสตาลินว่าปรับปรุงแก้ไข (revise) ลัทธิคอมมิวนิสต์ และปฏิเสธทฤษฎีสองค่าย (Two Camps) ของสตาลิน ยูโกสลาเวียยืนยันกรณว่า หนทางไปสู่การเป็นคอมมิวนิสต์นั้นย่อมมีหลายหนทาง (“different roads to socialism”) ไม่จำเป็นต้องเป็นหนทางแบบรัสเซีย ตีโตเองได้ประณามหนทางรัสเซียว่าเป็นการสร้างรัฐที่เน้นการรวมอำนาจในระดับสูง และพรรคคอมมิวนิสต์มีลักษณะเป็นข้าราชการ (Bureaucracy) ประเภทข้าราชการและเคร่งครัดในกฎระเบียบเกินไป ลักษณะดังกล่าวเป็นลักษณะของลัทธิทุนนิยมแห่งรัฐ (State Capitalism) ยูโกสลาเวียได้เสนอความคิดเห็นของตนเองว่า ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อที่จะแปรรูปจากลัทธิสังคมนิยมไปสู่ลัทธิคอมมิวนิสต์ ควรมีการแปรรูปวิธีการถือกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินโดยรัฐ (State ownership) มาเป็นการถือกรรมสิทธิ์โดยส่วนรวม (Socialist ownership) ในขั้นต้น การแปรรูปวิธีการถือกรรมสิทธิ์นั้น ต้องมีวิธีการกระจายของเศรษฐกิจ และเศรษฐกิจต้องมีวิธีการจัดการได้ด้วยตนเอง

²²สุนทรพจน์ลับของกรุสเซนในที่ประชุมสภาของพรรคคอมมิวนิสต์รัสเซียครั้งที่ 20 (กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1956);

คัดลอกจาก Noguee, p. 200.

²³Noguee, p. 200.

²⁴ibid.

อย่างไรก็ตาม เมื่อสตาลินไม่สามารถปราบตีโตได้ ย่อมมีผลร้ายต่อรัสเซียเอง กล่าวคือ การหมายมาดร้ายต่อยูโกสลาเวียเป็นการช่วยด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์อย่างโง่เขลาซึ่งทำให้ ยูโกสลาเวียถูกรุสเซียเป็นศัตรู การแข็งข้อยังเป็นเยี่ยงอย่างในโลกคอมมิวนิสต์ด้วย รัสเซียตระหนักดีถึงข้อเท็จจริงนี้ ดังจะเห็นได้ว่า รัสเซียได้กวาดล้างคณะผู้ปกครองของรัฐบริวาร ที่มีที่ท่าแบบตีโต รัสเซียยกเลิกการช่วยเหลือพรรคคอมมิวนิสต์กรีก ด้วยเหตุที่พรรคนี้มี แนวโน้มจะเป็นคอมมิวนิสต์แบบตีโต แต่ที่นับว่าสำคัญก็คือ ตีโตเป็นผู้เปิดศักราชโลกคอมมิวนิสต์ที่จะมี “เสือหลายตัวอยู่ในถ้ำเดียวกัน” ความแตกแยกนั้นปรากฏชัดเจนเมื่อโลกคอมมิวนิสต์ ไร้สตาลินคณะผู้นำใหม่ของรัสเซียไม่มีผู้ใดมีบุคลิกนำยำเกรงและหยาบกระมึนแบบสตาลินพอที่จะทำให้รัฐบริวารหวาดกลัว และระย่อศิโรราบต่อรัสเซียได้อีก ผลงานสตาลินได้ประทับรอยไว้ในรัฐบริวารมากมายเพียงพอที่จะทำให้รัฐบริวารคิดจะเอใจออกห่างจากรุสเซีย โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจแบบรัสเซียจนล้มเหลว ก่อเกิดความไม่สงบทั่วไป

สภาพความเป็นจริงในยุโรปตะวันออกเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คณะผู้นำใหม่ของ รัสเซียต้องไตร่ตรองหารูปแบบความสัมพันธ์ใหม่ที่เป็นที่ยอมรับของตนและรัฐบริวาร รูปแบบความสัมพันธ์ใหม่นั้นต้องสามารถผ่อนคลายความตึงเครียด ผ่อนคลายการปกครองรัฐบริวารที่เข้มงวดกดขี่แบบสตาลิน และสามารถสร้างเอกภาพอย่างแท้จริงให้เกิดขึ้นได้ในโลกคอมมิวนิสต์ มาตรการเดิมที่เคยใช้ความหยาบกระมึน สืบจารกรรม และเอารัดเอาเปรียบทุกหนทางจะต้องถูกยกเลิก เพราะล้วนเป็นมาตรการที่จะช่วยทำให้เกิดความกระด้างกระเดื่องต่อ รัสเซีย และจักเป็นอันตรายต่อระบอบคอมมิวนิสต์ในรัฐบริวารเหล่านั้นด้วยที่ต้องเผชิญความเป็นปฏิปักษ์ของมวลชน รัสเซียเองย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องปราบปรามมวลชนเพื่อปกป้องระบอบคอมมิวนิสต์ในรัฐนั้น ๆ ดังมีตัวอย่างมวลชนก่อการจลาจลในเบอร์ลินตะวันออกในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1953 ด้วยเหตุไม่พึงพอใจระบอบการปกครองที่ใช้ความหยาบกระมึน และด้วยเหตุความลำเอียงของการครองชีพ

จลาจลเริ่มต้นขึ้นด้วยน้ำมือกรรมกรตามแบบฉบับของการลุกฮือของชนชั้นกรรมาชีพอันเป็นขั้นตอนของการปลุกระดมมวลชน²⁵ เพียงแต่เป็นการลุกฮือต่อระบอบคอมมิวนิสต์ มิใช่ระบอบนายทุนจักรวรรดินิยมตามอุดมการณ์ การจลาจลมีที่ที่จะพลิกแผ่นดินไปสู่ระบอบประชาธิปไตยได้ เป็นเยี่ยงอย่างแก่รัฐบริวาร รัสเซียจึงต้องใช้กำลังทหารเข้าระงับเหตุ ถึงกระนั้น โลกคอมมิวนิสต์ก็ได้สงบไถ่ยาวนานนัก เพราะต่อมายังการีได้เกิดความไม่มั่นคงภายในขึ้น ระบอบคอมมิวนิสต์ของยังการีเองหยาบกระมึนยิ่งกว่าของเยอรมนีตะวันออก

²⁵Ulam, p. 544.

ภาวะเศรษฐกิจเข้าขั้นวิกฤติ ผู้คนไม่พึงพอใจระบอบการปกครองมาก จนนายแมทซ์ ราโคซี (Matyas Rakosi) นายกรัฐมนตรีต้องยอมลาออกจากตำแหน่ง ผู้ที่ดำรงตำแหน่งแทนคือนาย อิมเร นาจี้ (Imre Nagy) แต่ฮังการีก็ยังมีการเมืองที่ไม่มั่นคงในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1953 รัสเซีย จึงต้องเรียกประชุมผู้นำฮังการีที่มอสโก และได้ใช้อิทธิพลบีบบังคับให้ฮังการีปฏิรูปเศรษฐกิจ เพื่อหลีกเลี่ยงความไม่สงบที่จะบังเกิดขึ้นอีก แต่ปัญหาฮังการีมิได้สิ้นไปได้ดังที่รัสเซียปรารถนา แม้แต่เซโกสโลวะเกียเองก็มีความไม่สงบเกิดขึ้น ความระส่ำระสายภายในโลกคอมมิวนิสต์ ดังกล่าว มีส่วนผลักดันให้มาเลนคอฟต้องดำเนินนโยบายใหม่ที่เรียกว่า “วิถีทางใหม่” (New Course) ตั้งแต่วันที่ 8 สิงหาคม ค.ศ. 1953 เพื่อผ่อนคลายความหนักหนาสาหัสที่ประชาชน ได้รับจากระบอบคอมมิวนิสต์ในรัฐบริวาร นโยบายใหม่นั้นเน้นหนักการผ่อนคลายภาระอันหนัก อึ้งที่ประชาชนต้องแบกไว้คือ การเสียภาษีอากร และเน้นหนักการปรับปรุงมาตรฐานการครองชีพโดยการส่งเสริมการผลิตเครื่องอุปโภคบริโภค เป็นการผ่อนปรนทางเศรษฐกิจที่ต้องดำเนิน ไปพร้อม ๆ กับการผ่อนปรนทางการเมือง ซึ่งจะทำให้ความสัมพันธ์ภายในโลกคอมมิวนิสต์ ดีขึ้น และลดความตึงเครียดที่ได้พัฒนาถึงขั้นเป็นปฏิปักษ์ภายในรัฐบริวารได้ด้วย

“วิถีทางใหม่” แสดงความเชื่อมั่นว่า รัสเซียสามารถครอบงำรัฐบริวารได้ โดยให้อิสระ แก่รัฐบริวารให้ปกครองตนเอง และเมื่อรัฐบริวารได้ปกครองตนเองย่อมสวามิภักดิ์ต่อรัสเซีย และ ไม่เรียกร้องขอเสรีภาพจากรัสเซียอีก แต่ “วิถีทางใหม่” นี้ย่อมก่อให้เกิดอันตรายเสี่ยง เช่นกัน เพราะวิถีทางใหม่ได้กำหนดให้มีการสร้างไว้ซึ่งการครอบงำรัฐบริวาร โดยไม่จำเป็นต้อง ตรวจตราสอดส่องการเมืองภายในรัฐบริวารและไม่จำเป็นต้องควบคุมและใช้อำนาจบาตรใหญ่แบบ สตาลิน รัสเซียเองมิได้แสดงลักษณะการครอบงำแบบใหม่ให้เด่นชัด และมีได้แสดงขอบเขต ของการที่รัฐบริวารจะมีสิทธิ์ปกครองตนเองเป็นอิสระ (Autonomy) ว่าควรมีน้อยเพียงใด²⁶ ลักษณะก้ำกวมของวิถีทางใหม่ทำให้รัฐบริวารไม่สามารถจะเข้าใจให้ถ่องแท้ได้ เป็นเหตุให้ ปฏิบัติตนไม่ถูกต้องตามที่รัสเซียปรารถนา รัสเซียเองในขั้นต้นก็มิได้กำหนดลักษณะแน่นอน ว่าควรครอบงำรัฐบริวารในลักษณะใด และมีได้กำหนดลักษณะแห่ง “วิถีทางใหม่” ให้รัฐบริวาร ปกครองตนเองเป็นอิสระเช่นกัน ความไม่เข้าใจกันในนโยบายใหม่นั้นเป็นเหตุหนึ่งที่จะทำให้เกิดความแตกร้างในโลกคอมมิวนิสต์อย่างหลีกเลี่ยงมิได้

วิถีทางใหม่ได้มีผลใช้บังคับกับเยอรมนีตะวันออกก่อน รัฐบริวารสุดท้ายที่รับวิถี ทางใหม่คือโปแลนด์ นโยบายใหม่ที่มุ่งแก้ปัญหาเศรษฐกิจโดยไม่ทำลายโครงสร้างการปกครอง นั้น ใช้ได้ผลเฉพาะรัฐบริวารที่เจริญแล้วเท่านั้น และการบังคับใช้นโยบายนั้นก็มีกรรมวิธีในการ

²⁶ Ibid., p. 573.

ปฏิบัติแตกต่างกันไปตามลักษณะความแตกต่างของแต่ละรัฐบริวารและขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อมด้วย วิธีการใหม่ที่กำหนดให้อิสระเสรี (Liberalization) แก่รัฐบริวารนั้นมีผลกระทบต่อรัฐบริวารที่ปกครองประเทศตามแบบสตาลิน บรรดาผู้นำพรรคคอมมิวนิสต์ที่เจริญรอยตามสตาลินจนเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่าเป็นสตาลินจิ๋ว (Little Stalins)²⁷ ย่อมต้องเผชิญกับมวลชนภายในประเทศที่ปรารถนาจะจัดระบบเผด็จการแบบสตาลิน อีกประการหนึ่ง การให้อิสระเสรีในการพัฒนาเศรษฐกิจย่อมกระตุ้นให้เกิดการเรียกร้องขออิสระเสรีทางการเมืองด้วย ผู้ตกเป็นเหยื่อคือชนชั้นผู้นำเองที่จะต้องถูกวิพากษ์วิจารณ์ โจมตีให้รับผิดชอบต่อการปกครองประเทศที่ล้มเหลว ยิ่งกว่านั้น การใช้วิธีการใหม่นั้นมักอยู่นอกเหนือการควบคุมของรัสเซีย วิธีการใหม่จึงใช้ไม่ได้ผลในฮังการี โปแลนด์ รัมเนีย และบัลแกเรีย เซโกสโลวะเกียมิได้เจริญรอยตามวิธีการใหม่ในการปกครองโดยหมู่คณะแบบรัสเซีย และต้องเผชิญกับความกดดันภายในประเทศอันเป็นผลมาจากการพัฒนาอุตสาหกรรมที่รวดเร็วมาก อาจจะกล่าวได้ว่า วิธีการใหม่ของมาเลนคอฟไม่ประสบความสำเร็จ

ถึงกระนั้น ความตั้งใจจริงที่จะสร้างพลังโลกคอมมิวนิสต์ภายใต้การนำของรัสเซีย และความปรารถนาที่จะให้มีการพัฒนาประเทศของโลกคอมมิวนิสต์ตามแบบรัสเซียก็ยังคงปรากฏเป็นจุดประสงค์ใหญ่ของรัสเซีย เครื่องมือใหม่เพื่อสนองตอบจุดประสงค์ดังกล่าวได้บ้างคือความผูกพันตามกติกาสัญญาวอร์ซอ แมื่กติกาสัญญานี้จะมีจุดประสงค์หลักในการตอบโต้เยอรมนีที่จะสร้างกำลังรบและเข้าร่วมองค์การนาโต กติกาสัญญานี้เป็นประโยชน์แก่รัสเซียมากในการควบคุมรัฐบริวาร เดิมทีกำลังแสนยานุภาพของยุโรปตะวันออกอยู่ภายใต้อาณัติคำสั่งของรัสเซีย การที่รัฐบริวารเสริมสร้างกำลังแสนยานุภาพจักเป็นวิธีหนึ่งที่ทำให้รัฐบริวารเป็นไทจากรัสเซียได้โดยง่าย ซึ่งจะปรากฏชัดในเวลาต่อมา กติกาสัญญาวอร์ซอได้สกัดกั้นการพัฒนาการทหารอันเป็นอิสระนั้นโดยกำหนดหลายมาตรา ตามกติกาสัญญาวอร์ซอนั้น ได้มีข้อตกลงทางทหารมาตราที่ 5 ระบุว่า รัฐบริวารยินยอมให้มีการร่วมบังคับบัญชากองทัพในกรณีที่ต้องร่วมปกป้องกัน และการอนุญาตให้มีกองทัพร่วมกันประจำการในดินแดนใดก็ได้ ในรัฐบริวาร มาตราที่ 5 ระบุการปรึกษาหารือกันด้วยเรื่องการเมือง โดยคณะกรรมการที่ปรึกษาทางการเมือง เพื่อประสานนโยบายต่างประเทศ มาตรานี้มีลักษณะเหมือนองค์การนาโต แต่มาตราที่ 5 นี้ได้ให้รัสเซียมีสิทธิที่จะมีกองทัพประจำการในรัฐบริวารที่มีปัญหาได้ มาตรานี้เป็นประโยชน์แก่รัฐบริวารที่เกรงกลัวเยอรมนีร้องขอดินแดนเยอรมันคืน และที่เกรงกลัว

²⁷Hinton, *China's*, p. 80.

เยอรมนีแผ่ขยายอำนาจอาณาเขต กติกาสัญญาออร์ซออนุญาตการมีกองทัพประจำการต่างแดนอย่างถูกต้องโดยนิตินัย โดยเฉพาะการมอบหมายให้รัสเซียบังคับบัญชากองทัพได้ การใช้กำลังทหารเพื่อการป้องกันประเทศต้องผ่านการตกลงระหว่างรัสเซียกับรัฐบาลที่มีปัญหา กติกาสัญญานี้ได้ย้ำความยิ่งใหญ่กว่าของรัสเซียเหนือรัฐบาล แม้จะเป็นข้อตกลงทางทหารก็มีความสำคัญทางการเมือง กล่าวคือ ผู้ก่บฏเหล่านี้ให้มีพันธกรณีทางการเมืองกับรัสเซีย จำกัดเอกราชของรัฐนั้น ๆ และทำให้รัสเซียสามารถประจำกองทัพในรัฐบาลได้อย่างถูกต้องโดยนิตินัย อีกทั้งยังทำให้รัฐบาลไม่สามารถทำความตกลงเป็นพันธมิตรทางทหารกันเองได้อีกด้วย²⁸

เมื่อครุสเชฟมีอำนาจมากขึ้นในปี ค.ศ. 1955 เป็นต้นไป ครุสเชฟมิได้เปลี่ยนวิธีการปฏิบัติต่อรัฐบาลที่มาเลนคอฟได้กำหนดไว้ ความสนใจหลักของครุสเชฟมุ่งหมายไปที่การพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐบาลมากกว่า ความช่วยเหลือที่รัสเซียทุ่มเทแก่รัฐบาลมาก ทำให้รัฐบาลต้องพึ่งพารัสเซียมากขึ้นทางเศรษฐกิจ เพราะรัสเซียคือประเทศเจ้าหนี้รายใหญ่ การพึ่งพาทางเศรษฐกิจนั้นได้ทำให้การควบคุมรัฐบาลง่ายขึ้นมาก รัสเซียได้ยึดหยุ่นผ่อนปรนต่อรัฐบาล และเน้นความผูกพันทางอุดมการณ์ประกอบด้วย เพื่อสร้างเอกภาพของโลกคอมมิวนิสต์ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ใหม่ที่ต้องพึ่งพารัสเซียทางเศรษฐกิจ ผู้ก่บฏทางการเมืองและการทหารตามกติกาสัญญาออร์ซอ และผูกพันโดยอุดมการณ์ ซึ่งย่อมดีกว่าผู้ก่บฏไว้ด้วยวิธีการแสดงอำนาจข่มขู่และควบคุมอย่างใกล้ชิดแบบสตาลิน ความใกล้ชิดต่อกันในระดับพรรคย่อมทำให้ความผูกพันทางอุดมการณ์มีความเป็นจริงมากขึ้น โดยที่รัสเซียยังคงมีอำนาจล้นเหลืออยู่เบื้องหลังฉาก อุดมการณ์โดยมีปัจจัยเศรษฐกิจเป็นพื้นฐานย่อมดีกว่าการแสดงอำนาจในนามของอุดมการณ์ดังที่สตาลินนิยมสำแดงให้ปรากฏแก่รัฐบาล²⁹

ครุสเชฟ มิโคยัน (Anastas I. Mikoyan) นายลาซาร์ เอ็ม คากาโนวิช (Lazar M. Kaganovich) และชีฟีลอฟ (D.T. Shepilov) ได้ร่วมกันประเมินลัทธินิยมสตาลินในฐานะที่เป็นระบบแห่งความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ และครุสเชฟได้ย้ำว่า การประนีประนอมหาทางใกล้ชิด (Rapprochement) ยูโกสลาเวียถือเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อมิให้รัฐบาลถือเป็นเยี่ยงอย่าง ตั้งแต่ ค.ศ. 1954 ความแตกแยกระหว่างรัสเซียกับยูโกสลาเวียด้วยข้ออ้างความแตกต่างทางอุดมการณ์เป็นเรื่องของอดีต อันสืบเนื่องมาจากความเกลียดชังและความรังเกียจของสตาลินเป็นการส่วนตัว³⁰ ครุสเชฟหวังที่จะควบคุมลัทธิคอมมิวนิสต์ชาตินิยมของยูโกสลาเวียมาก ยูโกสลาเวียเองก็หวังเป็น

²⁸ Noguee, p. 204.

²⁹ Brzezinski, p. 176.

³⁰ Ibid.

มิตรไมตรีกับรัสเซียเช่นกัน เพราะการแตกแยกกับรัสเซียได้ทำให้เกิดช่องว่างทางลัทธิอุดม-
การณ์ซึ่งเป็นเหตุให้ระบอบเผด็จการของยูโกสลาเวียขาดพื้นฐานความชอบธรรม ดังนั้นใน
วันที่ 26 พฤษภาคม ค.ศ. 1955 ครุสเชฟและบูลกันินได้เยือนยูโกสลาเวีย เป็นการเปิดความ
สัมพันธ์ระหว่างรัฐและได้มีการทำข้อตกลงกันในวันที่ 2 มิถุนายน ค.ศ. 1955 ซึ่งมีความโดย
สรุปว่า.–

1. การยอมรับว่า ยูโกสลาเวียเป็นรัฐที่มีความผูกพันแน่นแฟ้นกับลัทธิสังคมนิยม
2. การผ่อนปรนทางอุดมการณ์แก่ยูโกสลาเวีย รัสเซียได้ระบุว่า ทั้งสองฝ่ายจะ
เคารพซึ่งกันและกัน และยอมรับว่าการพัฒนาเป็นสังคมนิยม ย่อมมีหลายรูปแบบแตกต่างกัน
(“different forms of socialist development”)

3. การมีสัมพันธ์ไมตรีและความร่วมมือกัน ตลอดจนการไม่แทรกแซงกิจการภายใน
ซึ่งกันและกัน

ข้อที่ควรพิจารณาเป็นพิเศษคือ การที่รัสเซียเป็นฝ่ายยอมรับว่า “เรารู้สึกเสียใจ
อย่างจริงใจยิ่งในสิ่งที่ได้เกิดขึ้น [ในอดีต] และยืนยันเด็ดเดี่ยวที่จะปฏิเสธสิ่งต่าง ๆ ที่ได้เกิด
ขึ้น [ในอดีต]”³¹ การยอมรับเป็นฝ่ายเดินทางไปพบตีโตและแสดงด้วยวาจาและลายลักษณ์อักษร
ในการ “ขอโทษ” ตีโตนั้น อุปมาเหมือนความอภัยที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วที่เมืองคานอสซา
(The Twentieth Century Canossa) เมื่อฝ่ายอาณาจักรต้องสยบต่อคริสตจักรใน ค.ศ. 1077³²

แม้รัสเซียจะผ่อนปรนให้แก่อูโกสลาเวียมากถึงขนาด “ลดตัว” ลงไปจนว้อเช่นนั้น
รัสเซียมิได้ยอมรับว่า ข้อกล่าวหาของยูโกสลาเวียด้วยเรื่องนอกรีตนอกทางอุดมการณ์ทุกเรื่อง
เป็นสิ่งที่ผิดพลาดหมดของรัสเซีย ยูโกสลาเวียจึงเต็มไปด้วยความระมัดระวังในการมีความ
สัมพันธ์กับรัสเซีย ชัยชนะในด้านอุดมการณ์สำหรับตีโตมาปรากฏชัดในเดือนกุมภาพันธ์
ค.ศ. 1956. เมื่อรัสเซียกล่าวถึง “วิถีทางหลากหลายสู่ลัทธิสังคมนิยม” (“Many roads to socialism”)
อันปรากฏในสุนทรพจน์ลับของครุสเชฟต่อที่ประชุมสภาแห่งพรรคคอมมิวนิสต์รัสเซีย
ครั้งที่ 20 และเมื่อรัสเซียประกาศยุบสำนักงานสารนิเทศคอมมิวนิสต์ในวันที่ 17 เมษายน

³¹ Noguee, p. 203.

³² Ibid. อุปมาอุปไมยนี้ สืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ยุโรป เมื่อจักรพรรดิเฮนรี่ที่ 4 (Henry IV)
ต้องเสด็จพระราชดำเนินข้ามเทือกเขาแอลป์ส (Alps) ไปสู่ปราสาทที่ประทับของพระสันตปาปาเกรกอรีที่ 7 (Gregory VII) ที่
เมืองคานอสซา (Canossa อยู่ในแคว้นทัสคานี – Tuscany) เมื่อปี ค.ศ. 1077 จักรพรรดิต้องทรงฉลองพระองค์เยี่ยงสามัญชน
และประทับด้วยพระบาทเปล่าเพื่อทรงรอเข้าเฝ้าถึง 3 วัน และต้องทรงเข้าพระราชพิธีขอพระราชทานอภัยโทษจากพระ-
สันตปาปาให้ทรงยกเลิกการขับพยานโทษกรรมพระองค์ เหตุการณ์ครั้งนั้น ถือเป็นความปราชัยของฝ่ายอาณาจักรต่อศาสน-
จักรมาก – ข้อมูลจาก John L. Stipp, et. al., *The Rise of the Western Civilization, Part I : Beginnings to 1500* (N.Y. : John Wiley
Sons, Inc., 1967), p. 383.

ค.ศ. 1956 นับเป็นชัยชนะเหนือรัสเซียผู้เป็นใหญ่ในโลกคอมมิวนิสต์และเป็นเจ้าลัทธิ
อุดมการณ์ อีกทั้งเป็นจุดเริ่มต้นครั้งสำคัญของการวิวัฒนาการของโลกคอมมิวนิสต์ จากการ
ที่เดิมมีเอกภาพภายใต้การนำของรัสเซียมาเป็นโลกคอมมิวนิสต์ที่มีหลายศูนย์กลาง (Polycen-
trism)³³

อย่างไรก็ตาม ครุสเชฟก็ยังถือว่ารัสเซียได้ประโยชน์จากการ “ง้ออ่อน” ยูโกสลาเวีย
เพราะตีโต้คือสัญลักษณ์แห่งการที่รัสเซียผ่อนคลายความเข้มงวดในการควบคุมรัฐบริวาร และ
ตีโต้เป็นตัวอย่างให้ประจักษ์แก่รัฐบริวารว่า ระบบคอมมิวนิสต์ไม่จำเป็นต้องมีการปราบปราม
และความหวาดระแวงเป็นพื้นฐานดังอดีต การผ่อนปรนนั่นมิได้ดำเนินไปราบรื่นนัก เพราะ
ภายในพรรคคอมมิวนิสต์รัสเซียเอง มีผู้ไม่เห็นด้วยมาก ดังเช่น โมโลตอฟ ผู้วิจารณ์ครุสเชฟ
มากกว่า การที่ครุสเชฟยอมรับยูโกสลาเวียกับโลกคอมมิวนิสต์ โดยมีพื้นฐานพรรคและอุดม-
การณ์จักเป็นอันตรายอย่างใหญ่หลวงยิ่งแก่รัสเซียเอง ข้อวิพากษ์วิจารณ์นั้นมีที่ท่าหน้าเชื่อถือ
มากมิใช่น้อย ดังปรากฏว่า บรรดาผู้นำในพรรคของรัฐบริวารที่เคยปกครองแบบสตาลินล้วน
เกิดเสียวขวัญกำลังใจและเป็นที่ไม่น่าศรัทธาในสายตาของประชาชนของตน โดยเฉพาะรัสเซีย
เองได้ใช้อิทธิพลกดดันรัฐบริวารให้พลิกกลับนโยบายต่อต้านตีโต้ ในทหระสนะของ “สตาลินจิว”
นั่น การที่ตีโต้ผู้เป็นคอมมิวนิสต์นอกคอกและกบฏต่อเครมลิน (Kremlin) ยืนหยัดทำตายจน
ถึงปี ค.ศ. 1955 ให้รัสเซียงอนง้อและยอมรับว่าไร้ความผิดใด ๆ พันข้อกล่าวหาทุกประการนั้น
ย่อมมีผลใหญ่หลวงต่อการที่ทำให้รัสเซียอ่อนแอมากในการควบคุมรัฐบริวาร เพราะสตาลิน
จิวผู้สวามีภักดีกลับกลายเป็นฝ่ายต้องถูกดำเนินคดีเตยน ในขณะที่ตีโต้ผู้นอกคอกกระทำบาป
กรรมใหญ่หลวงต่อลัทธิอุดมการณ์กลับกลายเป็นฝ่ายที่ได้รับการยกย่องให้เกียรติสูง การพลิก
กลับของนโยบายต่อต้านตีโต้ย่อมเป็นผลเสียยิ่งต่อรัฐบริวาร และทำให้ความสัมพันธ์ระหว่าง
รัสเซียกับรัฐบริวารเต็มไปด้วยความสับสนไม่แน่นอนและความหวาดระแวง นับว่าเป็นการยาก
ยิ่งสำหรับรัฐบริวารที่จะปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับนโยบายรัสเซียที่ขาดความหนักแน่นแน่นอน
ปัญหาเรื่องโลกคอมมิวนิสต์เช่นนั้นเป็นปัญหาที่โดยเนื้อแท้รัสเซียเป็นผู้ก่อขึ้นเองและสุดสิ้น
หนทางที่จะแก้ไขได้ใน ค.ศ. 1956

เมื่อพิจารณาการดำเนินนโยบายของรัสเซียตั้งแต่ ค.ศ. 1953-1955 แล้ว ย่อมจะ
ประจักษ์ถึงลักษณะความแตกต่างเป็นตรงกันข้ามของนโยบายต่างประเทศอย่างน่าอัศจรรย์
ยิ่ง ในด้านหนึ่ง รัสเซียแสดงตนเป็นผู้ใฝ่สันติโดยยินยอมให้ยุติศึกสงครามเกาหลีและ
สงครามเวียดนาม และยินยอมทำสนธิสัญญาสันติภาพกับออสเตรีย แต่ในอีกด้านหนึ่งนั้น

³³Ulam, p. 564

รัสเซียแสดงตนเด็ดเดี่ยวต่อการดำเนินนโยบายปฏิวัติโลก ดังจะเห็นได้จากการปราบปราม จลาจลในรัฐบริวารของตน และการจัดตั้งกติกาสัญญาวอร์ซอ ถึงกระนั้นนโยบายต่างประเทศ ของรัสเซียก็มีบางลักษณะคงที่เหมือนกัน คือ ความพยายามที่จะชำระไว้ซึ่งลักษณะพื้นฐาน ของระบบสตาลิน คือ การควบคุมรัฐบริวารไว้ในอำนาจรัสเซีย และในขณะเดียวกันก็พยายาม ปรับนโยบายตนให้สอดคล้องกับภาวะแวดล้อมที่ปรวนแปร โดยไม่ละทิ้งจุดประสงค์หลัก ของตนคือ อำนาจและผลประโยชน์ของรัสเซีย³⁴ ความพยายามนั้นมิได้เป็นการง่ายดายเลย เพราะรัสเซียต้องพยายามฝืนด้านทานกระแสความเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์โลก ดังจะ เห็นได้จากความพยายามของรัสเซียตั้งแต่ ค.ศ. 1956 เป็นต้นไป

³⁴ Noguee, p. 205.